

עירתנו לשעבר

פעהערד'ארמאט

מ א ת

יוסף בלס

לפנים מנהל בי"ס בפעהערד'ארמאט

חלק I בעברית

בני-ברק תשכ"ה

עירתנו לשעבר

פעהערד'ארמאט

מ א ת

יוסף בלס

לפנים מנהל בי"ס במשהערד'ארמאט

חלק I בעברית

בני-ברק תשכ"ה

דפוס וקסכרגר, בני-ברק, שד' ר' סלפון 18

תוכן הענינים

3	הקדמה
5	העיירה בשעות גאותה, נסיונה ומספדה
8	שולשלת הרבנות יונגרייז
10	הרבנות והקהילה בפעהערד'ארמאט
13	מכתבו של וינקלר זולטן
13	מכתבו של מנחם זמלר
14	מכתבו של משקה ברוין
15	כך קרה
18	עבר והווה: (1) תקיפת ילדותי;
	(2) בסיעתי להונגריה כאזרח ישראלי והתרשמויותי
21	קשה לבחור
21	הבריחה: (1) כיצד נמלטתי מקרון הרכבת; (2) הביחה
25	במלחמת השחרור
26	אך שיר הזמר חי עד אין סוף
27	חד גדיא
32	בריחה מהגיטו במטסלקה
33	אני ופהרד'רמאט
34	קטעים מתוך רומן חיותי
41	מכתב לתלמידי יוצאי פהרד'רמאט המפוזרים בכל תפוצות העולם
44	יזכור

בע"ה

לזכר נשמות יקירי שטרם זכו להנצחת שמם במסגרת ספר זכרון
אחר ה"ה :
אבי ר' שמואל בן אלכסנדר בלם, חזן ראשי בק"ק ערלוי,
אמי רבקה בת רחל,
אחותי רחל לאה עם משפחתה,
אחי ברוך אברהם ויחזקאל,
חותני ר' שמעון בן יצחק ברגר, סוחר בק"ק נד'יעטשר,
אשתו רייזה בת רבקה,
גיסי חיים, יחזקאל הרשל עם משפחותיהם, וגיסוי : אליעזר צבי קליין
ואשתו ממשיקולץ. הי"ד.

„זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור שאל אביך ויגדך
וזקינך ויאמרו לך !”

ה ק ד מ ה

האזכרה האחרונה של יהדות פהרדירמט וסביבתה שאופינה בקהל המועט
שנכח בה, גרמה לי לבצע תכנית שהתבשלה במוחי זה זמן רב : „אם לא עכשיו
אמתי ?”

מחובתינו למסור לבנינו ולדורות הבאים את ההסטוריה שאסור לנו לשכוח עד
קץ כל הדורות, על מנת ללמוד לקח לעתיד.

עלינו לכבד ולהנציח את שמות קדושינו שהרפו את ידינו כל כך מהר. עליהם
הכתוב אומר : „הנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו”.

רבות חשבתי כיצד אוכל בעצם ההויה למסור קטעים בעלי ערך־חנכי שדרך
הזכרון המעורפל, עקב 21 השנים הבאות יראה כבלתי ניתן למימוש.

אחרי שובי הביתה מהשואה, קימתי לעצמי את נדרי והעליתי על הכתב.
יומן על תקופת המאורעות בשנים 1942—1945.

בתור מחנך בית הספר הממשלתי בנד'יעצ'ד לא יכולתי להוציא לאור יומן
זה לפני עשרים שנה.

כאן, במולדתינו היקרה — בישראל, מאז עלותי לארץ היה צורך רב בתפקידי
בשטח החנוך וההוראה ומשום כך לא היה באפשרותי להוציא לאור את טפרי „וזה
המאבק שלי” ולכן תרמתי אותו ל„יד ושם”.

מספר זה הייתי שואף להוציא קטעים מספר הקשורים עם פהרדירמט במשך
ימי החופש־הגדול אשר אותו הקדשתי למטרה זו, ואם יותר לי זמן אתרגמו אף
לעברית. הזמן הקצר העומד לרשותי ובעית ההשקעה הכספית מצמצמים את ההיקף
והבצוע של הספר.

כבר עתה, אחרי עשרים ואחת שנה, איסוף השמות הקדושים מכל אזורי הארץ
מהווה בעיה ניכרת ואם דבר זה יוכתר בהצלחה, זה יהיה בעל ערך רב יותר מכל
מאמר אחר *.

נחלתנו נהפכה לזרים ובתינו לנכרים

העירה בשעות גאותה נמיונה ומספדה

פהרדירמט היא עירה מרכזית באזור סטמר ובעלת 6000 תושבים — בצורה זו היא צוינה באנציקלופדיה. צוות מורים רפורמיים יהודיים וקטוליים כתבו בכוחות משותפים את המונוגרפיה של העירה. בו בזמן, בשנות ה-30 במשרד הכנסיה חטטתי בתוך כתבות עתיקות ומכוסות אבק ולקטתי מתוכן פרטים על הנושאים היהודיים, ואז נתגלה לפני עבר מוזר ביותר: העירה היתה עמוסה מאז ומתמיד בשטפונות, בשנות בצורת, ובעוד מכות טבע נוספות, היא נשארה מאד פרימיטיבית, במיוחד בימות הגשמים שיצרו אדמה בוצנית. היא נשארה מגותקת מהעולם החיצוני. בזמן כזה העירה התקשרה לעולם המנותק באמצעות סירות שחברו אותה מהכפר קישצ'ר עד בית המרוח „רסלו“; האכר הפרימיטיבי לא היה מסוגל לקלוט שמות לועזיים, כך הפך בית המרוח „רוזנפלד“ לבית המרוח „רסלו“ (רסלו פירושו בעברית פומפיה).

החיים העלובים בעירה משתקפים ע"י מספרם המועט של היהודים. בסוף המאה ה-18 זרם יהודי גדול נודד ממורביה לכיוון מזרח אירופה ובחלקו מכה שורשים בצגנציניד (7 ק"מ מפהרדירמט). בתחילת המאה ה-19, כאשר העירה צ'גנדיניר מהווה מרכז יהודי חשוב, מספר היהודים בפהרדירמט הוא 17 בלבד. הסימן המובהק לעבירת היהודים מצגנדיניד לפהרדירמט הוא שלפי הנחה מסוימת „ראש-הקהל“ בשם ר' מטס דני'דר בכבודו ובעצמו עבר לשם וההוכחה לכך היא שילד בן בפהרדירמט בשנת 1948, כפי שהדבר כתוב במסמך של אחד מצאצאי הרב מטס דני'דר דר בתל-אביב.

ר' יענקל יונגריז העמיד לרשותי ספר שהודפס בברוקלין בשם „שאלות ותשובות מהרשד"ה“ שחובר ע"י הגאון ר' שמואל דוד יונגריז. בספר זה מצאתי שרק לפני פחות ממאה שנה נוסדה בפהרדירמט רבנות עצמאית. לפני כן העירה פהרדירמט היתה שיכת לרבנות בצ'נגר יחד עם יהודי 42 כפרים נוספים, ובדירמט ר' יצחק ישראל בלאו ניהל את חיי הדת.

פעולת המפעל למניעת השטפון הביאה לשיפור במצב הכלכלי אשר לו תרמו הרבה יהודים שבאו מהכפרים הסמוכים.

מענינת העובדה שתקופת התגליות החדשות כמו חפירת בארות-ארטיזיים, סלילת מדרכת-קרשים וכד' אינה קשורה בשמו של הגראף קרואי אלא בשמו של בעל-האחוזה היהודי שפיץ.

דרך אגב: כפי שמצוין במפה העתיקה של פהרדירמט מצוינות האחוזות היהודיות הגדולות על שם שפיץ שבשיפוטו נמצאות שלש חוות גדולות. הרבה יותר מאוחר נוסדה חברת חשמל וטחנות קיטור וכל זה היה ברשות משפחת פראנק.

אחרי ריסון השטפון, החקלאות וגידול הבהמות משגשגים. שפע זה מכפיל את המסחר והתעשייה של היהודים הזורמים למרכז.

אחרי מלחמת העולם הראשונה תושבים רבים נודדים מאזורינו לאמריקה בעיקר העניים, אך עדיין נשארים קשרים הדוקים עם המהגרים. סיוע אמריקאי הביא כאן במקרים רבים לידי יוזמה כלכלית מצד התושבים. עובדה מפורסמת היא שהיהדות כאן יצרה שוק גדול ששמו הולך לפניו בכל הארץ. באו אליו הרבה מבקרים ואפילו מבודפסט שנמצאה במרחק 360 ק"מ מפהרד'ירמט. (כמו מת"א לאילת).

ארבעים ושנים הכפרים היו בקשר תחבורתי עם פהרדירמט. ב־1935 מספר היהודים בפהרדירמט כולל 830 נפש, ומספרם נמצא בעליה מתמדת עד 1941.

בין האקדמיאים היהודים נכללים: שלשה רופאים, חמשה עורכי־דין, נוטריון אחד, רופא חיות אזורי, רוקח וכד'.

היהודים משתתפים בכל המקצועות ממנקה הארובות ועד למטאטא רחובות. שכירים יהודיים ומגדלי תפוחים מכל הזנים תורמים להפצתם והובלתם בכמויות גדולות. הם מיצרים את היצוא של אריגים־ביתיים וצמר, של תבואה וכן של ריבת שזיפים, לשוק זה יש השפעה מבורכת על ההתפתחות הכלכלית של האזור. חיי התרבות של היהודים, ונשפים של חברות סוציאליות ברובם נערכו בבנין בית ספרינו שנוסד ב־1906 ומנהלו הראשון היה קלמן מיזנר ז"ל. בבית־הכנסת כבר לא נותר מקום לזרם הגדול של המתפללים. אף בית־המדרש על שם הרב של פביאנהזו וה"שטיבל" בשם "מקהטש" היו מלאים עד אפס מקום. בלילה הראשון של "סליחות" רחבת בית הכנסת היתה מלאה בשאון קולות העגלות הכפריות. כאשר הרב ר' וולף גונסלר המפורסם זצ"ל בא מהעיר שלגוטורין כדי לתפוס את מקום שושלת הרבנות יונגריז בשיבה הגדולה, ועם היווסדות בית המדרש הגדול כתאמת הכנוי של התלמוד: כרכיא דכולה בי (כרך שנמצא בו הכל).

בתלמוד תורה ארבעה מורים מלמדים את התלמידים. במיוחד כאשר כהנתי בתור פקיד במפקדת מינוי האוכלוסין, שמעתי דוגמאות יפות מפי גויים זקנים על ידידות בין יהודים וגויים. נוכחתי לדעת במשך שנות עבודתי אודות אמיתות דוגמאות אלו, עד שבחיי הפוליטיקה הופיעה הקריאה ל"רקוד השטן". אז הוכחה האימרה "קל למשוך את קטי לרקוד".

בתקופה ששלחו אותנו לאוקראינה ולאחר מכן לגטו במטיסלקה בעל השם הנפוץ לשמצה — ששימש בתור שער לאשוויץ לא נרשמה בהסטוריה על הצלתו של אף יהודי אחד מכל שטח פהרדירמט וארבעים ושניים כפריה. בבית הספר שהיה תחת הנהלתי לא חזר איש מאושוויץ מבין מאה עשרים ושבעה תלמידים מבטיחי עתיד מזהיר שלמדו במחזור של השנים 4—1943. כולם נספו שם, יחד עם מורתם האהובה יולנקה הי"ד — שהיתה אשתי — ושני ילדינו.

אחרי השחרור 84 יהודים חזרו לעיר שלא שמרה לנו אימונים — לפהרדירמט:
„כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים.”

ברובינו תרנו אחרי קרובי משפחה. לא רצינו לבנות חיים חדשים על חורבות
חיינו הישנים.

מתוך שארית־הפליטה נשאר לגור בפהרדירמט יהודי אחד בלבד. (בלא
התחשבות במשומדים!).

המרכז הגדול ביותר של היהודים שגרו בפהרדירמט נמצא כעת בברוקלין,
ובראשם רבינו הנכבד והאהוב ר' יענקלה יונגריז.

יהודי פהרדירמט נתפזרו לכל ארבע כנפות הארץ. מהשואה נותרו בערך
שבעים יהודים נוסף לאותם 84, שעדיין בשנים לפני השואה עברו מפהרדירמט.
מספר השבים מתוך ארבעים ושניים כפרי פהרדירמט אינו ידוע.

באחד הימים האחרונים באה אלי תירת אמריקאית זקנה בליווי קרוביה. היא
שמעה אודותי וכפי דבריה, הרגישה לעצמה חובה לבקריני ולשאול אותי מה יש
לי למסור לפהרדירמט — למקום אליו היא עמדה לנסוע ב־28 ליולי לקבר־אבות.
אחרי מלחמת העולם הראשונה היא הגרה לארה״ב ואז ראתה את אביה שנקבר
בד׳רמט וכן את אחותה אשת פראנק הרמן שגלקחה לתאי הגז. מפהרדירמט בקשתי
ממנה למסור לשומר בית־הקברות אנדשי, שיטפל באמונה ב„בית־העולם” שלנו
אשר הוא הדבר הקדוש היחיד שנותר לנו שם. מאז שהרסו את בית־הכנסת
הגדול בפהרדירמט.

עד סוף יולי 1965 מתוך 84 היהודים 23 הגענו למולדתינו ישראל, כאשר חרוט
בלבנו שיר חדש: „בביתנו הכל נרפא ודאי, כל מכאוב ודוי, עם ישראל חי.”

זכות צדיקי פהרדירמט תגן עלינו באתרא הדין ובכל אתר ואתר נוסח המצבה של הגאון ר' מהרשד"ה

פ"נ זאת עבודת הלויים
שר וגדול בתורה אוצר כל חמדה
מורה דרך לעמו אבי ונזר העדה
והוכיח במשור עמו ביראת השם הריח
אהבתהתורה בער בקרבו כאש קודח
למד והגה יומם ולילה באמץ וכח
דלתות ביתו לעדרי צאן קדשום פתוח
ולמד עמהם וריח כלבנון אותם הריח
דרש טובתם והתמדתם שם לו הרוח
בלב כל ישראל חרות לא ישכח
נדבות פיו ונועמו דכאי רוח שמת
שם טוב מפנינים לזכר אחריו הניח
רב פעל בישראל זכרו כריח הניחח
גדולתו וצדקתו לדור דורים ישתבח
אותנו עזב לאנחה והוא מצא מנות.

ה"ה הרב הגדול התריף הצדיק ישב על כסא הוראה פה ק"ק והרביץ תורה
והעמיד תלמידים הרבה יותר מכ"ד שנים כקש"ת מו"ה שמואל דוד זצ"ל בן
הרה"ג הצדיק מו"ה שרגא פיש הלוי זצ"ל שהי' אבדק"ק בק"ק סעטשעזא"ע
נפטר בש"ט בן נ"ד שנים כ"ב טבת תרנ"ה לפ"ק
ת"נ'צ'ב'ה'

חרון מצבת הגה"ק אברהם בנימין כקש"ת
פ"נ מורינו ורבינו.

אב נאמן לכל בני עדתו
בשמחת כל אחד שמת וצר בצרתו
רועה נאמן לעדרי צאן מרעיתו
השקה לתלמידים מבאר תורתו
מי ימציא לנו חליפתו ותמורתו
במים אדירים צלל ברוחב בינתו
נרו בלילה לא יכבה בשקידתו
יצא לישע כל המבקשים עזרתו
מים עמוקים בלב איש היתה עצתו
נהג ט"ל שנים ברמה נשיאתו.

ה"ה הרב הגאון הצדיק חסיד ועניו כקש"ת מו"ה אברהם בנימין זצללה"ה
שהי' אב"ד דפק"ק בהגאה"ק מו"ה שמואל דוד הלוי זצ"ל. נבש"ט ב' סיון תרצ"א
לפ"ק ונקבר בד' בו ושם אמו מלכה ע"ה.
ת.נ.צ.ב.ה.

חרוז מצבת הגה"ק ר' אשר אנטשיל פאביהאזר זצ"ל.
 פה נטמן צנצנת המן, פאר הדור נזר הזמן, אשר בכל בית ה' נאמן.
 אשרי האיש נגנז פה בקבורה
 אשר לא מש מעודו מאהלה של תורה
 נפשו מסר עבור קונו באהבה גמורה
 שקד על מזוזות פתחי בהמ"ד בתדירה
 ימיו משנותיו השלים רגע מהם לא חסרה
 לבוראו החזיר נשמתו בקדושה ובטהרה.
 הרב הגאון הצדיק האמתי כקש"ת מוה"ר אנטשיל הלוי יונגריז זצ"ל שהי'
 אבדק"ק פאביאנהאזר והגליל בן הגאון האמיתי ציס"ע קדוש ישראל מוה"ר שמואל
 דוד זצ"ל. נפטר ביום ב' אדר תרצ"ד לפ"ק.
 ת"צ'ב'ה'

הרבנות והקהילה בפעהער־דיארמאט

הרב הגאון רבי זאב וואלף גינצלר זצ"ל רבה של הקהילה בפעהער־דיארמאט. מאת תלמידו: הרב נתן צבי פרידמן, בני ברק

הרב הגאון רבי זאב וואלף גינצלר זצ"ל רבה של הקהילה בפעהער־דיארמאט. היה כוכב עולה בין רבני הונגאריה. למרות צעירותו בשנים זכה לתפוס מקום מכובד בכותל המזרח של גדולי מרביצי התורה בתקופה שלפני השואה בהונגאריה. אברך צעיר שאיננו בן רב ולא חתן רב, ואשר לא למד בישיבות המפורסמות, ונהיה לרב, זהו מקרה נדיר מאד אז בהונגאריה אשר מרבית הקהילות היו תפוסות בידי משפחות רבנים ידועי שם ויוצאי ישיבות גדולות.

הרב הגאון רבי זאב וואלף גינצלר היה בנו של יהודי עני חסיד באויהעל ר' ישראל, וחתנו של סוחר עורות שם החסיד ר' אשר לעמל שורץ, ולמד בשקידה בבית מדרשו של הרב הגאון החסיד רבי דוד דוב מייזלס רב דקהל חסידים באויהעל זצ"ל מחבר שו"ת בנין דוד.

בשנת תרפ"ח הקים בכחות עצמו ישיבה בשאלגאטאריאן — מקום בו שימש ברבנות הרב הגאון הישיש רבי משה דויטש זצ"ל, אבל מושג הישיבה לא היה ידוע שם. חיש מהר התרחבה יריעת הישיבה, והכילה קרוב לשלוש מאות בחורים. מכל קצי המדינה מוחוצה לה נהרו תלמידים לשמוע שם דברי תורה.

בכשרונו, בשקדנותו, במרצו העז, ובמידותיו החביבות נעמד בשורה הראשונה של מרביצי התורה שבדורו, והישיבה התפתחה לישיבה הגדולה ביותר בהונגאריה. שמו הטוב של רב צעיר ומוכשר זה הלך למרחקים. אחרי פטירת הרב הישיש רבי משה דויטש, היה טבעי שהרב המוכשר הזה ימלא מקומו. וכל קהילה שמשרת הרבנות התפתחה בזמנו הציעו לרב צעיר זה התפקיד, בידעם שרק הוא מוכש להרים את קרן התורה והקהילה. גם מקהילות שחוץ למדינה פנו אליו בהצעה שיבוא אליהם. אכן בהיותו עדין הנפש ובורח ממחלוקת, קשה היה למצוא מקום שאינו קשור עם פילוגים וסכסוכים. עד שבשנת תרצ"ד הצליחו אנשי קהילת פעהער־דיארמאט לקבל הבטחתו למלא משרת הרבנות דשם.

כשהגיע הרב לפעהער־דיארמאט, הפיח רוח חיים בקהילה זו. התקשרות תלמידיו אל הרב היתה כה חזקה שהביאה לידי תופעה נדירה ומפלאה, כי כל תלמידי הישיבה שבשאלגאטאריאן הלכו עם רבם יחד למקומו החדש. ללא יוצא מן הכלל. אנשי פעהער־דיארמאט שמחו והתגאו ברבם החדש ובישיבתו הגדולה. פיזרו לרבם מלא חפניים כבוד והדר, והתאמצו למלא את הדרוש לקיום הישיבה. דבר שדרש מאמצים כספיים גדולים, למעלה מהאפשרות המוגבלת של קהילה לא־שירה זו. הקימו בית־מזון (מענזא) לכלכלת הישיבה. אבל הבחורים החשובים התארחו אצל בעלי בתים מכובדים, שהתכבדו מאד לקבל בביתם בחור ישיבה, והשתדלו להנעים בשבילו השבת והחול. לדבר זה היתה השפעה רוחנית לבתים אלה, שספגו בביתם תורה ודרך ארץ. גם קשרים רומנטיים לא חסרו בעקבות ארוחות שבת לבחורים, והרבה משפחות חשובות התחתנו עם בני הישיבה. הרב היה בעל הופעה מרשימה ביותר. חן של חסד היה משוך עליו — כאילו

ראו בעין השכינה שורה עליו. צהלתו בפניו תמיד. דיבורו בנחת ובחביבות. השתופף בחסידות בצל הרב הגאון רבי חיים אלעזר שפירא האדמו"ר ממונקאטש זצ"ל, אבל דרכו היתה דרך מיוחדת ועצמאית. נשמתו היתה חצובה מהיכל החסד והאהבה. כל רואיו ומכיריו התקשרו אתו בקשרי נפש מעמיקים. גם אלה שהתרחקו מן הדת ושמירת המצוות, נקשרו אליו בעבותות האהבה. ובעקבות זה היינו עדיר בהרבה מקרים לשיבה אל היהדות ולחזרה אל המקורות.

אהבתו הגדולה ביותר היתה הישיבה. זאת היתה נשמת אפיו. לעומת זה היו תלמידיו קשורים אליו בלב ונפש. מכל קצוי ארץ באו אליו לקבל תורה. דרכו היתה דרך החסידות. אבל ללא סופה וסערה, אלא בחסד ורוך ועדינות. אם נראה רשימת התלמידים ומקומות מגוריהם, ניווכח עד כמה יצא שמו למרחקים.

בעל כושר הדיבור ומשכנע באופן יוצא מן הכלל. דרשותיו משכו המון בכל שבת רגילה. אכן בשבת הגדול, שבת שובה, ליל שבועות, ליל הושענא רבה, ופתיחת זמני הישיבה, ימים אלה היו מאורע בחיי הציבור. לא רק אנשי המקום אלא מהסביבה הקרובה והרחוקה באו לשמוע דבריו, שהיו חוצבים להבות אש. היו מתובלים בהומור רק מצד אחד, ומצד השני בדברי התעוררות שירדו חדרי בטן. בהיותו נפש רגישה מאד ובעל בכי, סחב אתו השומעים להתעוררות עצומה. מדותיו התרומיות היו למופת. נדיר לראות כמוהו. כיבד כל אדם ללא יוצא מן הכלל. גם לקטני תלמידיו לא פנה בנוכח „דו" אלא בכבוד ויקר כלאנשי מעלה. דברי תורתו נאמרו בשפה ברורה ובצורה עממית המובנת לכל שומע. אם כי הנושאים היו עמוקים ביותר, כי כל דברי תורה שלו שיצא מפיו היה מיוסד על פסוק בפרשה ומתובל בדברי פלפול חריף ועמוק של הסוגיא הנלמדת אז. הוא שילב יחד אגדה פלפול מוסר ודרוש כיד אמן נפלא, אשר ידוע בספרי האחרונים. הפלא שבדבר היה כי השומעים היו מגוונים ביותר, ובחלקם פשוטי עם, וכולם הבינו כל מה ששמעו, נהנו מדבריו וחיכו למוצאי פיו בכליון עינים. חלק זעיר מן הדברים נדפס בספרו „תולדות ישראל" על התורה ספר בראשית שנדפס בקליינווארדיין בשנת תרצ"ז (נ"ג דפים). אבל ספר זה לא משקף בכלל את אישיותו וכשרונותיו. כי לא הוא בעצמו כתב ספרו, ותלמידיו לא כולם הורו בכשרון ספרותי הדרוש להוציא ספר שלם לאור עולם.

בעיצומו של פעילותו הרב-גוונית והמקיפה בכל שטחי התורה, הרבנות והקהילה, באה השואה ששכלה את מיטב יהדות אירופה, ובתוכם את ענק הרוח הזה שהובל לגיטו מאטעסאלקא. שם סבל יסורים נוראים, והובל לאשווויץ שם נספה יחד עם הרבנית לאה, בניו ובנותיו: יוסל, שיינדל, חיה, חוה, בן ציון, חיים צבי, בני קהילתו ותלמידיו האהובים עליו. הנאהבים והנעמים בהיהם ובמותם לא נפרדו, ביום ט"ו סיון תש"ד. הי"ד.

תלמידיו אלה ששרדו מהשואה האיומה, פזורים בכל מקום, תופסים עמדות מכובדות ברבנות, בעסקנות, בכלכלה ובכל שטחי החיים, ושומרים על האוצר הרוחני הגדול שקבלו מרבים האהוב — למסרם לדורות הבאים!

הרב נתן צבי פרידמן, בני ברק

מכתבו של וינקלר זולטן

לפנים ראש הקהל בק"ק פהרד'ירמט

בלב יהודי אמיתי וטהור הנני מברך את כל אחי שלוקחים בידיהם ספר זה. את כל אלו שבערכולת העכורה שבחיים נעמדים לשנייה ונוזכרים בקדושה בקורבנותנו. הפסדם של היהודים מפהרד'ירמט וגלילותיה הוא רק כטיפת דם מתוך ה-6 מיליונים. אך בשבילנו זה הדבר המכאיב ביותר והטרגדיה הגדולה ביותר בכל ההיסטוריה העולמית.

בתור ראש הקהל לשעבר של פ. ואיזוריה מה יש ביכולתי לאחל לאותם מתי מספר בני עירתי שנשארו בחיים ושחלקם הגדול חיים על אדמת ישראל העצמאית? — את זאת שיכלו את יתר שנותיהם בכריאות ובאזר ויתרמו את חלקם בבנין הארץ ובקיומה. ואותם האחים שהסערות סחפו אותם למקומות אחרים על פני תבל יבואו לעתים להתפלל אתנו באזכרתנו לעילוי נשמתם של אהובינו הטבוחים.

בשם כולנו ברצוני להביע בשורות אלו את תודתי העמוקה והכנה לחברי האהוב המנהל יוסף בלס על יוזמתו ועל התמדתו בעבודה ובלעדיו ספר הזכרון הזה שהוא עדות לכאבנו ולרגשי הכבוד שלנו, לעולם לא היה רואה את אור העולם.

אב תשכ"ה.

וינקלר זולמן, חיפה

מכתב המיועד לחברים בכל תפוצות התבל מגילי פהרדירמט

אחי היקרים!

בראשית הכל הנני מברך אתכם בכרכה לבכית דרך ספר זה שאנו רואים בו דבר מוחשי המקשר בינינו — בין שארית הפליטה של פהרדירמט וסביבתה.

אנחנו מאד מודים לחברינו מר יוסף בלם מנהל לשעבר בפהרדירמט, אשר ממשיך את תפקידו החינוכי בהצלחה גם כאן בארץ ועל עובדה זו מעיד ספר זה והוצאתו לאור. אנחנו אסירי תודה לחברנו אשר צירף אותנו — את הכפריים שנוכחו אתם בתקופות הגאות והשפל — בעבודתו המסורה. אכן כולנו היינו מאוחדים ומלוכדים הן בחיי הדת והן בחיי המסחר והתעשייה ואף במערכולת הנסיון הקשה. רעיון נשגב הוא שאף הספר קבץ יחדיו את קדושי קהילת פהרדירמט עם קדושי גלילותיה במידה שהיה אפשרי לאסוף את השמות אחר 21 שנה.

תוכן הספר יחזק את כח הזכרון ויחיה את האפיזודות בעלות הערך החינוכי. אכן, וכי כיצד הייתם יכולים להכין בנינו היקרים את מאבק אבותיכם שכגלות, את חייהם בין הגויים הכפריים, את יראת שמים שלהם ואת כוחם העצום ביצירה שכמוה הינו זקוקים במדינתנו הצעירה.

כיצד הייתם יכולים לתאר בתקופת האטום את משמעות יוזמת היהודים העמלים בזיעת אפם, למשל את תחבורת האוטובוס של שמואל דוד פשקם שהיוותה פתרון להובלת דואר ונוסעים בכל הסביבה.

אחי היקרים! בזמן כתיבת שורות אלו אתם נצבים לנגד עיני. יברך אתכם ה' ואת משפחותיכם היקרים בכל ארבע כנפות התבל.

שלום וברכה ולהתראות בארצנו.

מנחם זמלר. ראשון לציון (לפנים גר בסטמרטשקה)

מכתב המיועד לחברים בכל קצוי העולם מעירתנו פ. דירמט

אחי היקרים!

בתור החבר „הזקן ביותר” משארית הפליטה בפהרדירמט הנני מברך אתכם. — להיות הזקן ביותר איננה זכות מיוחדת במקרה זה, כיון שהרוצחים הארורים גרמו לעובדה שאין לנו ישישים אמיתיים.

ידי שלי, כפי שידוע לכם אינן רגילות לכתיבה כי אם למלאכת כפיים, אך שורות אלו אני כותב לכם מתוך ליבי. ליד כל שם של הרוג השתהיתי במיוחד ובעזרת חברי יוסף בלם בדקנו את השמות עד לשעות המאוחרות של הלילה. לעריכתם סייעו החברים הבאים: מנחם זמלר, מראשון לציון, ויסברג מקרית צנז, לאה מרמור (פקטה) ואלכסנדר רוט מפתח תקוה, ארנו מאיר מבת-ים ויוסף שבד מנתניה.

עשינו כל מה שביכולתנו, אך לדאבוננו רבים לא נענו לפניית מכתבי המורה בלם בבקשו שמות ופרטים — קרוב לוודאי שהספר יופיע אף בתרגום אנגלי ובהוצאה זו אפשר יהיה להשלים שמות נוספים במידה שהם ישלחו לחברינו יוסף בלם. אני אהיה מאד מאושר אם הספר יביא לקרבה הדדית בינינו.

הנני מברך אתכם ואת משפחותיכם בברכה לבבית.

משקה ברזין, הפחח

דור לדור

תלמידי לשעבר, נצר מטעי, מעשה ידי להתפאר,
בואו, לילדינו ולדורות הבאים, לספר!

כך קרה...

כך קרה! ימי אביב נפלאים, אך מבעיתים יותר מהשופר הנשמע בימים הנוראים.

כל משפחה יהודית בעירتنا הקטנה מתכוננת לפסח בשקט ובהסתגרות. כל העבודות נעשות בשקט רב, חבטת השטיחים והמזרונים, ובכלל כל הניקוי היסודי. אפילו את ה"מה נשתנה" לומדים הילדים בשפתים אטומות. אולי בצורה זו נצליח להתגבר על הזמנים הקשים, כאשר לא נעורר תשומת לב יתירה.

"אל נא תפומי, ילדתי!" אומרת אמי היקרה, "אצל היהודים לא יתכן מצב רוח מרומם, כאשר יש להם קרבנות כה רבים!" אני משתתקת בבהלה ומעלה מחדש בדמיוני את הפלקטים שכוללים סעיפים כה נוראים, ששכלי אינו יכול לתפסם, אר הרשעים במדיהם המגוהצים, מסיעים לי להבנת תוכן ההורעות. כדי למנוע טעויות ואי־הבנות הם מכריזים בקול רם: "אסור ליהודי לצאת לרחוב ללא הטלאי הצהוב!!"

מעולם לא ידעתי שצהוב הוא הצבע הלאומי שלנו, אך הם נתנו לו מטרה כזו. כאשר חשבנו שזו ההגבלה היחידה מהרנו למלא אחר הפקודה ואפילו לבשנו את הטלאי הצהוב בגאווה. אך זו היתה ההתחלה בלבד. לילה־סדר נסתיים. לאט לאט עברו שאר ימי הפסח, עד שלפתע הושמעה הידיעה שמקבצים את היהודים הגרים בקצה האחד של העירה לבית־הכנסת־הגדול. באותו חלק של העירה גרה דודתי שיחד עם משפחתה הוכנסה לשם. המועצה המקומית ברוב טובה וחסדה הנעלים וברחמים ללא סיג נענתה לכך שמתוך הבית המרוהט יפה והמסודר בטעם רב, נורשה לקחת לעצמנו לבנים רזרבה, ומעט דברי מאכל. אך הורינו היקרים שאת כל משאת חייהם הקדישו ל"ידישקייט" ואשר את ילדיהם חינוכו לקראת יראת שמים ולכוונה סולידית העדיפו לצאת בתרמילים ריקים מאשר לאפות לחם בחג־הפסח.

אך בכל זאת היה לחם. בקצה השני של העירה עוד טרם קבצו אותנו, בקצה הזה של העירה גרתי אנוכי.

היום האחרון של פסח היה מיועד לריקון בית הכנסת הגדול, ולהובלת הקבוצה הראשונה של היהודים לגיט.

אנחנו — אשר עד אותו זמן ישנו במיטותינו הפרטיות — הורשנו לקחת מעט אוכל ליהודים העוברים דרך הרחוב הראשי. האופה היחידי של עירتنا — ולטמן זיגה, שגר בחצרו של שמעון פרקש, נכנס לפעולה ולא הפסיק את האפיה עד

שהוכרח לעשות כן. כאשר עברה השורה הארוכה, במיוחד אנחנו — הצעירים בזמנו, רצנו מעגלה לעגלה וחלקנו את ה"מן" שבבכי רב ובשמחה קיבלו אהובינו זיקרים. היינו אנוסים לעבוד מהר כיון שהשוטרים לא היו מורכבים מאנשים בעלי סבלנות.

רציה בהולה, מספר מילות עידוד, ולפתע, נוכחנו לראות שנשתרר שקט. הם הלכו...

לקחנו נשימה ארוכה, והשתדלנו כמה שיותר מהר, בלי שיקרה אסון להגיע אל "ביתינו" — אך ידענו שזה כבר אינו ביתנו. אפילו לא בכינו. וכי מדוע היה עלינו לבכות. גם אנחנו חכינו לקריעת גזר דיננו ככל השאר.

הרי זה אלפיים שנה שאנו נרדפים עד צואר. מדוע שכעת דוקא אנחנו נהיה יוצאים מהכלל. ודאי חטאנו חטא לא יכופר כלפי שליט העולם וכעת עלינו לבוא על עונשינו. דיבורים כאלו ודומה להם נשמעו בין הורינו, אך לא לזמן רב. כיון שאף תורינו הגיע.

אנשים רשמיים הגיעו לביתנו הצנוע ומנו את דברי הערך שלנו. אחד מהפקידים, מכרינו מזמן רב, קרא בנחמה: "גברת ויס, אל־פחד, את הכל תקבלו חזרה, את כל מה שכעת אנו כותבים. זהו החוק, יקחו אתכם רק לעבודה ושום אסון לא יקרה לכם!"

בקול שכמעט לא נשמע, שאלתי, שאיזו עבודה הם יכולים להטיל על קשישים ועל יונקי־שדים.

כתיבת דברי הערך שלנו נמשכה: כאן שעון־כיס, הטבעת שקבלתי ליום הולדתי, שרשרת, טבעת הנישואים של אימי, מספר תכשיטים שקבלנו בירושה מסבתנו, והגאווה הגדולה ביותר של אבי — כתבי התנ"ך. אך לזאת היה ערך רק בעינינו, כיון שהרב סמל הודיע בלגלוג רב: האם אתם רוצים שנמנה את הזבל הזה בתוך דברי הערך?! בילינו את יומינו האחרון בדירתנו. כבר היכתה לנו מוכנה מזודתנו הצנועה, כשעברתי את הרגעים הקשים ביותר בחיי.

טבעו של הנוער הוא, שהנו משתדל להסתגל גם למאורעות בלתי משמחים. אך כאשר אבי, שמעולם תער לא נגע על זקנו, אמר לאמה בהתרגשות: "בלומה היקרה! לא הייתי רוצה שידי הז'נדרים יגיעו לזקני". ברגע זה הבטתי כלפי מעלה בבהלה ושאלתי: "מה יהיה כעת?!"

אמי באמצעות סבלנותה הרבה ללא סיג, ציטטה לי בשקט מתוך ה"צאינה וראינה" וע"י כך שכנעה אותי.

אחרי נטילת ידיים ותפילה קצרה בכוונה, אבי התישב על הכסא שהכינותי לו. החזיק בחיקו גמרא גדולה ובין דפיה הטמין את קיצוצי זקנו, שאליו הגיעו רק ידי אמי הטהורות.

שאפתי בכל לבי לומר איזו מילה מנחמת, אך כאשר הבטתי, אבי בכה... לא היה לי מה לומר. בכיתי עמו יחד.

כאשר עברנו גם על מאורע זה, כמעט בחוסר סבלנות חכינו לרגע בו יבואו לקחתנו.

גם לזה הגיע הזמן. הובילו אותנו במשמר ז'נדרי וליוונו, אפילו אם המקום היה קרוב -- בביה"ס היסודי היהודי.

כאילו שרק החלפנו דירה. הרי שוב היינו כולנו יחד עם הרבה מכרים ועם חברינו לספסל הלימודים לשעבר. דבר זה החדיר בנו כוחות חדשים. התלוצצנו יחד על זה ששוב הפכנו לתלמידי ביה"ס ואפילו אנו נמצאים בפנימיה. אך כעת הפעמון לא סימל את תהילת השעור. יכולנו לעבור בחפזיות מכיתה לכיתה ואף למשרד יכולנו להכנס. היה באפשרותנו לסייר בכל מקום להנאתנו.

אך ברגעים רציניים דברנו אודות זה שאיפה כעת יכולים להמצא הגברים שעובדים בעבודות כפיה, ובתוכם גם מורינו האהוב, אשר בין הקירות הללו במשך שנות עמל רבות וקשות התאמץ להחדיר השכלה לראשינו. בתור "פיצויים" משפחת מורינו היתה אתנו: מורתנו היקרה והשקטה יולנקה ושני ילדיה ורה ופרי. כנראה היה דהוף מאד לטהר את הבגין מהיתודים. בלי השתייכות רבות, הובילו אותנו לגיטו, את הילדים והקשישים לקחו בעגלות. חלק מאתנו, אלה שכוחם היה עוד במותנם, הלכו ברגל. נפרדנו בבכי מר מבית הקברות היהודי ואולי אחדים מאתנו, קנאו במיתנו הדוממים.

הגענו לגיטו במסטלה שהיה מוקף חומות גבוהות. כך התחיל סבלינו האמיתי: המאבק לחיים. למאומה לא היה אצלינו ערך רב יותר מאשר למאבק זה. ששה שבועות חלפו. פעמים העירונו בלילה על מנת לסחוט מאתנו מספר ידיעות ולפעמים הכונו ביום. עד זוב דם בלי שום סיבה. הגיע זמן הכנסת הקבוצה השלישית לקרונות. בקבוצה זו נכללתי גם אני עם משפחתי.

בדכאון רב ואחרי חקירות מרובות, הגענו סוף כל סוף לקרונות. ז'נדרים מזוינים סייעו לנו לעלות ע"י מכות ממריצות בקתות הרובים. מיותר יהיה לכתוב על החוויות הנוראות שקרוננו בקרונות, כבר הרבה כתבו אודות נושא זה. נוסף לכך את כל האנחות והאנקות אי אפשר להעלות על הכתב.

גם הופעת האוווץ לא שימשה חדשה לעולם. השתדלנו כמה שיותר להשאר יחדיו. חשבנו שדבר זה יעלה בידינו אף בסוף, כאשר ב-1945 נגמר חלק מר זה של חיינו, נשארנו כה מעטים. ביגון קודר ספרנו ומנינו את האחוז המועט של אלו שהצליחו להתגבר על הסערה הגדולה.

אנחנו -- שארית הפליטה, רובינו השתדלנו לעזוב את מולדתנו, בה היינו רק נרדפים ומיותרים בכל מקום. התאמצנו בעיקר למצוא מולדת אמיתית שלא תוקיע אותנו. כדי שבנינו יוכלו בגאווה רבה ובראש מורם לחיות במולדתם הקדושה. הודות למורינו האהוב, באפשרותינו להנציח את הזכרונות הנוגים שאי אפשר למחקם מהזכרון.

מורינו עדיין לא הפסיק לחנך את תלמידיו ואת ילדיו. ובשם כולם אני מאחלת לו בלב שלם שירוה הרבה נחת, חיים ארוכים ואושר בחיק משפחתו. ידידיו ותלמידיו.

שאר ישוב, גליל עליון. לאה שדה

עבר והוה

מאת פליט ושריד יחיד למלכה ואברהם גרוסמן ז"ל פ"ת

1.

תקופת ילדותי

בספר זה שהינו בעל ערך רב לבנינו ולדורות הבאים, הייתי שואף לכתוב דבר מה. זהו דבר שאנו מעדיפים לא להזכיר. כמו יתר חברי כך נשלחתי גם אני מבית הורי לעירה פהרדירמט בגיל 9 ה"ה"חדר" היה שם מעולה ומה עוד שבבית"ס העממי היהודי לא היינו אנוסים לשבת בגלוי ראש רחוק מבית ההורים. אך אל נא תחשבו על פנימיה ויתר נוחיות. נהגנו לאכול "ימים" כל יום אצל משפחה אחרת. בשעת האוכל לא הייתי בררן ונודניק. השכם בבוקר בשעה 5 התחיל החדר וב"8 בית הספר. אחה"צ שוב חדר עד שעות הערב המאוחרות. כאשר השקפנו דרך חלון החדר היה באפשרותנו לראות את הכביש הראשי. כיצד הייתי מצפה בכליון עינים ביום שלישי — יום השוק בעבור העגלות אשר אחריהן הלכו נשי הכפר עם סלים ובתוכן היתה גם אמי ז"ל אשר לעתים קרובות הביאה עוגות ומעדנים לבנה בתרמילה.

הבר"מצוה שלי לא גרמה קשיים במשפחה. לא היינו צריכים לבחור איזה אולם עדיף יותר, אלא היתה הברירה לבחור בין 2 חדרינו בלבד. הוצאות הבר"מצוה לא עלו על הוצאות שבת אחת.

מעולם לא שמעתי על טכס בת"מצוה.

אף קביעת מועד החתונה לא היתה תלויה ברכישת תכשיטים יקרים או בבית משותף מרהט.

עד היום אינני מסוגל להבין כיצד אמי הצדקת הי"ד כמו כן שאר אמהות בעיירתנו הי"ד יכלו להסתדר בעבודות המרובות שהועמסו עליהן ללא פריג'ידר ומכונת כביסה ואפיה.

מאד נגע ללבי כאשר יכולתי להבין את צורת ה"גמילת חסד". כיצד הם עזרו אחד לשני בהלוואות ארוכות כקצרות. העניים היו מרובים בקרבנו. אך לא היה בהם אף אחד שהיה מוכן לקבל מתנת בשר ודם. מבין עוברי האורח הרבים אף אחד לא פסח על כפרינו.

אמנם עכשיו אין הדבר מודרני לדבר על עובדות עגומות כאלו. בו בזמן שאחזים נוהגים להגזים בקשר לפאר העבר כאילו כולנו היינו בגולה רק עשירים ונהנים מסיר הבשר. לכן גם אני פונה למנהג מוטה זה. אכן, היודעים אתם, אנו היינו בגולה בעלי מלון. אמנם אינני מנסה לומר שהיה זה ברמה גבוהה כמו מלון "שרתון". בית-המלון שלנו היה שונה בזה שהיה חינם ושרתו בו רק 3 אנשים: אבי, אמי ואחותי ז"ל. באין מיטות מספיקות סידרו לא פעם מצעים מקש — בבתי מלון אחרים נוהגים לשאול פרטים רבים, אמי שאלה רק שאלה אחת: זענט איהר פליישיק אדער מילכיג? (האם אתה בשרי או חלבי?).

בדבר אחד אמנם מלוננו היה דומה לשרתון. הוא התחיל באותה האות: „שלוֹיפשטיב“ (חדר לינה לעניים).

אם כבר אני מספר על תקופת ילדותי, אינני יכול לפסוח מלכתוב אף על האנטישמיות הרבה שממנה סבלו הרבה ילדים כמוני.

חיי היהודים היו רוויי אנטישמיות הקשה מנשוא בכל מקום, בקרב המבוגרים והנוער כאחד. כאשר היינו בדרכינו ל„חדר“ או לשיבה, לא פעם חטפנו מכות אכזריות מה„שקוצים“ ואפילו עד זוב דם.

בהונגריה היתה מסגרת חובה צבאית למחצה בשם „לונטה“ בדומה לגדנ״ע אצלנו להבדיל. החובה הצבאית חלה על הנוער מגיל 13 שנה. היו לנו פלוגות יהודיות אך הן התאספו באותו מגרש עם פלוגות הגויים. היו בינינו תחרויות רבות כמו צעדה וכד'. אחר שלעיתים ניצחנו אותם וקבלנו אותות הצטינות והכריוז להתפזר. הם התנפלו עלינו והחלו להכותנו לכל אורך הדרך, עד שהגענו לעיר שהיתה במרחק של כשלושה ק״מ מהמגרש.

רוב הנערים היהודים נמלטו כמובן על נפשם. נשארו תמיד רק מספר בחורי ישיבה וסטודנטים שסיסמתינו היתה „עין תחת עין“. אך ברוב המקרים הסיסמה הפכה למאה עינים תחת עין, כיון שהגויים היו פי כמה מאות מאתנו.

2

נסיעתי להונגריה כאזרח ישראלי והתרשמויותי

ברצוני להקדיש מלים מספר לאותם יהודים יוצאי הונגריה שנוסעים למולדת הבוגדנית למטרת ביקור משפחתי, או מתוך געגועים עזים אליה ונהנים מביקורם, ובבואם ארצה הם מפליגים בשבח הונגריה ומספרים אודות החיים הנפלאים והקלים בה.

ברצוני לספר על מספר עובדות שראיתי ושמעתי תוך כדי ביקורי בהונגריה. לפני כשנתיים, לרגל העלאת עצמות אבי ז״ל לארצנו הקדושה.

העובדות מחרידות ביותר וקשה לכתוב עליהן, אך קשה יותר היה לראותן. למרות שאין להכחיש את העובדה שהנוף היה מרהיב עין ואת כל הכבוד שהעניקו לעצמות אבי זצ״ל מינק עד לוד (זו זכותו של צדיק...), כל הונגריה נראתה בעיני במשך ביקורי הקצר — 9 ימים — כגהינום עלי אדמות. בכל הונגריה כולה ראיתי בתי־כנסת אחדים בלבד וגם הם שוממים או הרוסים. תלמוד־תורה יש רק בבודפשט ומספר התלמידים בו הוא פחות מ...עשרה. מעריכים שיש בהונגריה כ־100 אלף יהודים, אך מביניהם כאלף אנשים בלבד אוכלים כשר ושומרים מסורת. היות שרובם נשואים נשואי תערובת. הילדים שנולדים כמובן אינם נמולים. מנישואים אלו צומחות טרגדיות על כל צעד ושעל. אחרי מספר שנות סבל של הזוג עקב אי התאמתם, במקרה הטוב ביותר הם מתגרשים, אך לעיתים קרובים הדבר מסתיים בהתאבדויות ואפילו ברצח.

אביא כאן מקרה אחד שמאד עזעני: ביום הראשון לשהותי בכפרנו ינק, בו

היה קבר אבי ז"ל, התארחתי אצל אחד ממכרי. שאלתי את מארחי האם בכל
 הסביבה כולה אינו נמצא יהודי נוסף לזה שגר בכפר ואף הוא נשוי לנוצריה. הם
 השיבוני שהיה כאן יהודי נוסף שחזר אחרי ההשמדה לכפר הסמוך קישנומין והוא
 נשא לו אשה נוצריה ואף נולדה להם בת. אך הוא אינו חי. דבר זה הפליאני
 מאד כיון שהכרתי את אותו אדם והוא היה אדם צעיר ובריא. כשניסיתי לברר כיצד
 הוא מת, מארחי השתדלו להתחמק ולעבור לנושאים אחרים... לשבת נסעתי לעיר
 השניה בגודלה — דברצן, אשר בה בלבד יש מנין בשבת בכל הסביבה, התארחתי
 אצל אחד מידידי. כשנכנסתי, סיפרתי שאני מישראל. עקב שיחותי עם ידידי,
 הוברר לי שאותו יהודי שנשא נוצריה ומת, לא מת מיתה רגילה טבעית — הוא
 נרצח ע"י גיסיו הנוצרים. הוא חי את שנותיו האחרונות כגוי והלוייתו היתה כמו
 לגוי. לקו זכותו יזכר שבזמן המהפכה בהונגריה 1956, ניסה המנוח לברוח לישראל,
 אך עקב כשלוננו הוא חזר לחיק משפחתו הנוצרית. על רקע זה רצוהו גיסיו.
 אני מסיים את מאמרי בבקשה, הלוואי ובמולדתנו ישראל נוכל בסבלנות
 ובסלחנות כה רבה, להפיק מאמץ בעלת תועלת כה רבה, כמו בארץ שנגדה בני
 באכזריות.

קשה לבחור...

הייתי יכול להתגאות בכך שאני שייך ליהודים המיוחסים ביותר. והסימן לכך הוא שהוזמנתי לטיפול מיוחד בבית כלא בבודפשט.
לא היה לי מושג מדוע קראוני לשם. אף אחד לא פנה אלי עד שגבר בריוני ניגש אלי ואמר: — אהא הגעת כבר? הלא לך אני מחכה! אחרי שספגתי מכות רצח, התעלפתי. במשך חודש ימים נהניתי מאכסון ביתהכלא בחברתם של חיים מאיר פרקש המנוח ולבוביץ יקו אשר הובא לכאן מהמלון „ברלין“ בבודפשט.
כאשר אבי המנוח באמצעות כסף רב סידר את ענין שחרורי, הבינותי שהיה צורך בכסף.

אך ברבות הימים הגיע העת שלא היה כח אפילו בידי ממון רב לעזור. בזמן אחד עם הודעת הגיטו הופיע פלקט גדול על לוח המודעות שבני גילי צריכים להתגיס למחנה עבודה. כאן היתה הבחירה מאד קשה. כמוכן שאנו רצינו ללכת עם הורינו הי"ד. אך הם התנגדו לכך ככל תוקף בגלל שחשו רגש מסוים שהכתיב להם להתנגד לרצוננו. כיצד יכולים בבחירה כזאת להיות פקחים, יהודים פשוטים כמונו, כאשר האדם האינטלגנטי ביותר ד"ר שטרנברג, שהוא חבר מובהק של הגוים, גם לא יכל ליעץ עצה לעצמו, וביום הקריאה להתיצבות איבר עצמו לדעת — אכן חסר לו משהו שאצלנו כן נמצא. הבטחון.
אחרי מחשבות והרהורים רבים הזמנו טכסי ונסענו לסטמר לרבי מביקס. בשאלה.

אחרי בכיה רבה — הוא שכב במיטה, עקב מחלה ממושכת, ענה לנו כך: לא די שאתם פטורים במקרה זה ממצוות כיבוד אב ואם, אלא שאני גוזר עליכם להתגייס למחנה עבודה.
מתוך ששה הנוסעים ב"ה כולנו קיימים היום.
גרנרש דוב, מנהל משרד הוצל"פ, תל-אביב—יפו

הבריחה

כיצד נמלטתי מקרון הרעבת

מרס 1945 הסיעו אותנו, כמו את כל שאר היהודים בקרונות ובכל קרון היו 110 איש. הקרונות נסעו ממקום למקום ברחבי גרמניה ובוהמיה ולא היה איש שהיה מוכן לקבלנו. המזון שלנו היה לחם אחד בלבד. צידה לדרך לא ניתנה ולאחר שלושה ימי נסיעה בלי הפסק, ההפטלינקים החלו למות אחד אחד, עקב הצמא והרעב.

שכני לקרון — יהודי בגיל העמידה ממרצא הקרפטים, הרגיש כי קיצו קרב ומשום כך הוא האיץ בי שנקפוץ מהקרון ונמלט על נפשנו, כי זוהי הדרך היחידה להשאר בחיים. הוא סיפר לי כי נהג בצורה זו גם במלחמת העולם הראשונה בבורחו מהשבי הרוסי ובצורה זו הוא ניצל. הסכמתי להלוות אתו בבריחתו.

בבוא הערב ניסיתי להעירו, אך הוא היה קר — הוא מת. החלטתי לבצע את הבריחה לבדי.

טפסתי מעל ראשי היהודים ופרצתי את הסורגים ובדחיפה דרך הצוהר והחוצה — אני שוב נמצא באוויר הצח וטועם את טעמו של החופש. השלג היה בגובה של חצי מטר ואני הייתי לבוש בלבוש לאומי של קצטניק, בגדי פסים ונעלי עץ. אך הקור לא חדר לבשרי והרגשתי היתה טובה. חיפשתי את דרכי הלאה. דרך זו מצאתי בראשית דרכי ועד סוף המלחמה אצל צ'כים טובים, ובעלותי ארצה — לישראל.

הביתה

להתוודות ולומר את האמת, ציוני נלהב לא הייתי בנעורי. גם רבינו זצ"ל ורוב פרנסי קהילתנו לא היו בעד רעיון זה. מלבד מספר מועט של יהודים כמו קליין זיגמונד יומאי ועוד מספר יהודים טובים, ה' יקום דמם. הם נטעו בליבנו מעט רוח ציונית ואהבה לארץ ישראל.

ברחתי מכלא הנאצים בגמר המלחמה ובדרכי הביתה לא ידעתי את דרכי לעתיד. את עמי ומשפחתי חיפשתי. כך הגעתי כבודד ללב הונגריה באמצע יוני 1945.

ראשית דרכי היתה כמובן, להגיע לכפרי ולחפש את עקבות הורי ואחי. לא חיפוש אחר דברים חומריים הביאני חזרה לעירתי, כי ידעתי שדבר לא נותר לקחת משם. הרצון והתקווה למצוא בחיים אנשים שהיו אתי ברגעים האחרונים האיץ בי לנסוע לדרכים ולמקומות מרוחקים. ברכבת מבודפשט לדברצן נתמזל מזלי ונקלעתי בין נוער יהודי מטרנסילבניה שהתארגנו כקבוצה והתעתדו לעלות לארץ. מפיהם למדתי על תולדות הישוב העברי במשך המלחמה ועל מאמצייהם הרבים לקליטת מעפילים שחזרו מהשואה. באותו לילה כשראיתם מלאי תקווה ורצון להגשמת יעודם ומלאי בטחון עצמי, התעורר בי פתאום רגש רחוק שקרא לי להצטרף אליהם. עוד טרם ידעתי בפרוטרוט מה אירע להורי ולכל יהדות עירי ועדיין פעמה בלבי התקווה שמא אמצאם. הרכבת עצרה מידי פעם בפעם וחיילים רוסים עלו וירדו מהרכבת בבדקם את תעודותינו ובלקחם חבילות שנראו להם בעלי ערך. בצהריים הגעתי למטסלקה. כפי שנאמר לי, אי אפשר היה להשיג רכבת הלאה, כך שהיה באפשרותי להמשיך לנסוע רק באמצעות עגלות מזדמנות. לאן הולך יהודי בעירה זרה? — מחפש יהודים — כלל זה היה מקובל בימים ההם. הרגשנו שבהיותנו יחד יכולנו לטכס עצה ביתר קלות ושאבנו עידור אחד מהשני.

כך נזדמנתי אצל שוחט אחד שאצלו נהגו להתאסף מכל הסביבה. ביניהם פגשתי את מנהלי ומורי מבי"ס עממי שיבדל לחיים, יוסף בלס. תחילה קצת קשה היה לי להכירו כיוון שלא היה דומה לעצמו כלל — הוא היה שונה מאותו אדם שהכרתי שנים קודם המלא חיים וחדוה. כאשר הוא פתח את פיו, שנינו פרצנו בבכי מר, שנינו השתנינו ונראינו נורא: שתי רגליו היו עטופות בסחבות

והיה לבוש בצורה מגוחכת. ואני הייתי רזה מאד, משקלי היה 40 ק"ג בלבד. לבושי כלל בגדים מעורבים מחלקי מדים שונים.

מורי היה נוכח כבר בפהרד'ורמט ונודעה לו האמת. לא דיברנו, רק התחבקנו ובכינוו חרש; בכינו על גורלנו המר, ועל גורל ההרוגים. על עתיד לא דיברנו כיוון שהעתיד היה לוטה בערפל. הפחד והספק החל לפום בי; אותו האיש החזק והמלא מרץ אשר ממנו שאבנו עידוד רב, דוגמא אישית, חינוך והשכלה, הפך להיות אדם רגשן כמונו — לאן נגיע? נפרדנו ופנינו איש איש לדרכו.

הגעתי ביום שני לפנות ערב לבית וינברגר מפהרד'ורמט. במקום זה נהגו להתאסף לתפילת מנחה. בשיחותי עם הנוכחים, נודע לי בין היתר, כי ישנה קבוצה קטנה שמתארגנת בכפר הסמוך לנוער חלוצי. כאן הגויים הסתכלו לעברינו במבט מזוהר השואל — מדוע שבתם? החוצפה שלהם הגיעה עד לידי מעצרי ורק הודות לידידינו פרגו שהיה המפקד, שוחררתי במקום.

בהיותי רגשן מטבעי, הרגשתי כי מתהלך אני בעמק הרווי דם קרובי וידידי הרגשתי שלא אוכל לשהות יותר במקום זה. לאחר כשבועיים ברחתי מהונגריה. הצטרפתי לקבוצה שיצאה מבודפשט לכיוון גרץ בתור פליטים יהודים החוזרים לארצם. השיחה בינינו בשפה ההונגרית היתה אסורה. ולכן ניהלנו את השיחות בלשון הקודש בצורה עילגת שנותרה בזכרוננו עוד מתקופת הילדות.

הביקורות שנערכו בגבולות עברו בלי בעיות המשכנו את דרכנו באמצעות בחורים ממוצא פולני שהבטיחו להעבירנו מהאיזור הרוסי לאיזור האנגלי בתנאי שניתן להם את שעונינו כתמורה. הם הסבירו כי הרוסים עוצמים את עיניהם רק בשמעם תיקותק שעזו.

יצאנו לדרך באמצע הלילה. בעברינו ליד המשמרות בגבול הרוסי, השומרים ירו כמה יריות באוויר, אם על מנת לעשות רושם, או כדי לזרזנו. בעבר השני של הגבול ציפו לנו מכוניות החיל הבריגדה העברית עם סמל המגן דוד על כתפיה החיילים. לא אחד מאתנו הרגיש כי דמעות חונקות את גרונו בראותו חייל עברי אמיתי.

לבי גאה בקרבי. לא הורדתי עיני מהחייל. רציתי כל כך ללטף את סמלו, לחבוש את כובעו ובכלל להיות במקומו. בקרבת החיל הרגשנו עצמנו יותר בטוחים.

תלאות הדרך בעליה לארץ היו מרובות. בדרכינו ראינו לאורכה של איטליה מחנות עקורים. נסענו עם 1883 פליטים ובמשך שלוש-עשרה יום טולטלנו מאיטליה לחופי הארץ כשכל מזונינו היה ביסקויטים צבאיים ודגים שמורים. אך כל הסבל היה כדאי. הגענו לחופי הקיבוץ שפיים במוצאי-שבת. בחורי הפלמ"ח נשאנו על כתפיהם בחשיכה מהסירות ליבשה. הובילו אותנו בין פרדסים חשוכים והיינו מוקפים שומרים. בתחילה היינו נפחדים, לא ידענו בידי מי נפלנו. בבואינו למשק לאחר קבלת פנים נאה בלוויית חלב ועוגיות נרגענו. למחרת היום כולנו היינו מוכנים בכל ליבנו להתחיל בחיים חדשים. כאן בארצנו — בישראל.

ברצוני לנצל הזדמנות זו, על מנת להעלות מספר קווים לדמותו של מנהלי ומורי מר יוסף בלס.

הייתי יכול לכתוב זכרונות בלי סוף מהקורות אותו בגולה הממחישות יותר את דמותו, אך מתוך זכרונות אלה ברצוני להביא כאן דוגמה אחת בלבד: הזמנים הרעים הספיקו לפרוס את כנפיהם השחורות על פני תבל, אך עובדה זו לא הפריעה להתנהלות אסיפה גדולה של מורים בביה"ס הנוצרי. מורים ומורות התכנסו מכל הסביבה על מנת להיות נוכחים בהרצאה פדגוגית חשובה. והנה, מי המרצה? היהודי היחיד בכנס, המנהל יוסף בלס. אחרי ההרצאה המוצלחת ניגש אליו בשיחת רעים אחד ממנהיגי אויבינו ויג שנדור ואמר: „אתה שומע ינצי, (שם חיבה) אם חס וחלילה ידכם תהיה על העליונה במלחמה זו, בודאי היית יכול להיות אדם גדול. — לפחות מפקח.“

„הנך טועה שניי — המורה השיב — אני רוצה לכהן במשרה גבוהה יותר מפקחות.“

„אולי ברצונך להיות המפקח המחוזי?!“

„לא, משרה גבוהה יותר מזה!“ המורה ענה.

„מה, אולי ברצונך להיות שר החינוך והתרבות?!“ הוא קרא בתמהון. — „לא, למעלה מזה!“ הוא השיב.

„אמור כבר אם כן, מה ברצונך להיות? ?“

„ברצוני להיות... מטאטא־רחובות בתל־אביב!“...

אחרי עלייתו לארץ, אחד מהמכרים שאל את מורי מדוע הוא לא קיים את הבטחתו ופנה לשדה ההוראה. מר יוסף בלס השיב: „כנראה שבשדה החינוך נזקקו לי יותר ומאשר בטאטא רחובות...“

וכעת ברצוני לספר אודות מספר דברים שקרו את מורינו בישראל. הארץ עוד טרם שמעה אודותיו, עד שקרה דבר מה שהדיו נשמעו בכל הארץ. זה היה לפני חמש שנים.

בהזדמנות מסוימת המורה הניף את ידו והיכה בחזקה על השולחן בקוראו ברוגזה „זה לי שלושים שנה שאני עוסק בהוראה ועוד טרם נתקלתי בדבר כזה!!! התלמידות התחילו להתלחש ביניהן, אך אחריהן גם ההורים.“

אחרי זמן מועט נשמעו ברדיו שירים לכבודו בצרוף ברכות בנוסח הבא: „למחנכנו האהוב יוסף בלס במלאות שלושים שנה לשמשו בהוראה“. כך, עובדה זו התחילה להופיע גם בעיתונים: לא רק ב„הד החינוך“, אלא גם בעיתון „אוי קלט“ ששמרתיו במקום בטוח וכעת אמסור לכם את תוכנו בעברית:

„באולם הגדול של המועצה המקומית בזכרון־יעקב, חגגו את יובל ה־30 שנה בהוראה של יוסף בלס, לפניו מנהל ביי"ס בפחרד'ירמט. נשמעו דברי ההערכה ואחולים מפיו מנהל ביה"ס נחמן ציק ומפי יושב ראש המועצה מר יעקב לוי. אסירות התודה מצד ההורים והתלמידים כלפי מורם האהוב היתה נוגעת ללב.“

והנה, אסיפת מורים גדולה בחדרה. משתתפים בה למעלה ממאה מורים ומורות. יושב ראש הסתדרות המורים נשא את דבריו בבורכו את המורה הותיק וזוכת. מורה שהיה נוכח באסיפה, סיפר לי בתמרון אחד, על הנאום היפה שנשא מר בלס בתור תשובה לדברי הברכה ואשר בו נכלל גם שמי... במקרה דומה, נשמעה מפי איש דגול העובדה שכיתות המחנך בלס נמצאות בין המקומות הראשונים בהישגי מבחני הסקר בכל האזור. מהרגע הראשון, המורה בלס בחר ללמד את הכיתה הקשה ביותר בבית־הספר. ודחה הצעות משרד החינוך הקורה לנהול פרוטקציות למיניהן. גם במשרתו החדשה בבית־ספר „מעלות“ בבני־ברק, תרם רבות ע"י שלקה על עצמו את המשימה הקשה — לעסוק בחינוך מיוחד עם תלמידים מפגרים. אני שמח מאד, שהיתה לי אפשרות לספר דברים אלו בתקופה זו, בה עולים רבים שפעלו רבות למען הגויים בגולה מתפארים בפאר העבר, ועם התקלותם בקושי הראשון בארץ הם שמים את פניהם חזרה לגולה. מי יתן וירבו מתנכים ומורים בארצינו כדוגמת מורי היקר מר יוסף בלס שליט"א.

באר שבע, רב סרן שלמה וינברג, קצין פקיד הסעד לדרום.

במלחמת השחרור

מאת שלמה גרינבוים (חייט) רמת גן

אני מאד אסיר תודה למורי היקר, אשר העניק לי הצטיינות והטיל עלי את התפקיד לכתוב בספר הזכרון הזה שיעור נוסף מנסיון החיים. 1948. על שלט המעבדה בה עבדתי בולטת האימרה באותיות קדוש לבנה: „זוהי ארצך, אתה בונה אותה לעצמך!“ להוש הראיה יש טבע שברצונו הוא מבחין או לא מבחין דברים. אצל חוש השמיעה זה אחרת. במקדתי ששם חברי לא ידעו כי אני יהודי, הייתי נאלץ לקלוט מלים כאלו:

„הם חזרו הביתה יותר מאשר יצאו!“ כששמעתי זאת כבר נפסקה בלבי השאלה: ללכת או לא, לברוח או להשאיר. התעוררה בי ההרגשה שאין ביכולתי להוסיף ולהישאר כאן. עלי למצוא את המקום, שבאמת שייך לנו, ואנו בונים אותו לעצמנו, ולבנינו אחרינו. במקום בו אנו יכולים להיות יהודים בגלוי ואיננו זרים. לא הייתי צריך לחפש הרבה. נפגשתי עם מספר חברים ממחנה עבודה, שפניהם היו מיועדות לארץ ישראל. הצטרפתי אליהם ויחד עימם הגעתי עד לגמל חיפה. מהגמל לקחוני ישר למחנה אימונים. אחרי זמן קצר למדנו לטפל ברובה, ובמהרה תפסנו מקום ליד החזית.

השתדלתי לרכוש שם טוב ליהדות פהרדירמט ובכל מקום תרמתי את חלקי. נלחמתי באמונה למען מולדתנו הצעירה. בתחילה בגליל בתרשיחה, אחר כך בבית שאן, ובמסגרת חטיבת שבע. מצבי לא היה קל, היות שהייתי עולה חדש ולא שלטתי בשפה. אך תמיד ראיתי לנגד עיני את אבי ז"ל שאילו ראני היה מאד

מתגאה בבנו החיל העברי. מכאן התקדמנו למגידו ומשם לזרעין ולג'נין. במקום זה היה לנו בקרב גדול מפגש עם גרודי כרמל. כאן נפצעתי ונלקחתי לבית חולים לחיפה. ואחרי טיפול ממושך מיינו אותי לשרות קל יותר. אחרי שהתחזקתי מעט, נלחמתי מחדש בפרוודור ירושלים ושם נפצעתי פעם נוספת ונשלחתי לבית החולים תל השומר. אני מתגאה בכך שיכולתי לתרום דבר מה גם לאותה הארץ שחלמנו אודותיה זה אלפים שנה, ועל ידי כך יש ביכולתי לענות חלקית לבני הצבר ששאלני מדוע הובלנו כצאן לטבח אז?

לא רק בשעת מלחמה אלא גם בימי שלום אני משתדל לבנות את ארצנו העצמאית ביושר, כדי שלא נהיה מופקרים למשטמת הגויים.

...אך שיר הזמר חי עד אין סוף

היו זמנים כשבתי-ספרנו היו מלאים עד אפס מקום בתלמידים יהודיים וגוצריים שבאו על מנת להאזין בימי ראשון לספורים מרתקים. בהזדמנות כזו למדתי אותם בלוויית פסנתר שיר-ערש, שמזמרים אותו עד ימינו מקצה העירה פהדרהירמט ועד סופה בשעה שרוצים להרדים את התינוק:

תישן ילדי הקט, לך נא לישון!

הכוכבים כבר נוצצים במרום.

הנה גם גדי קטן לצוארו פעמון,

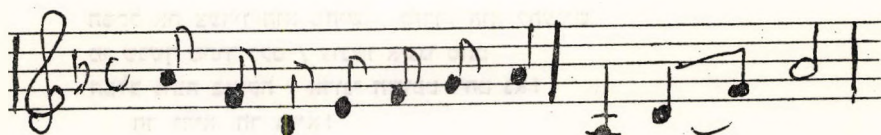
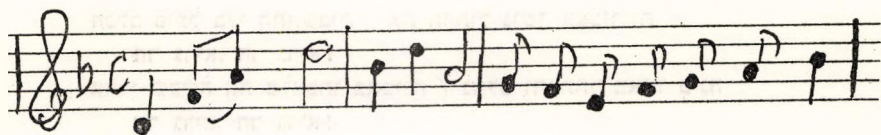
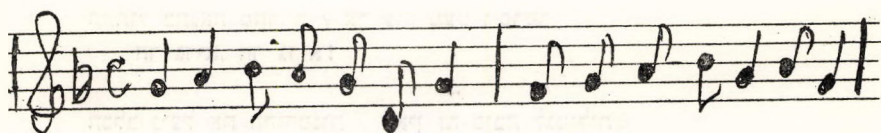
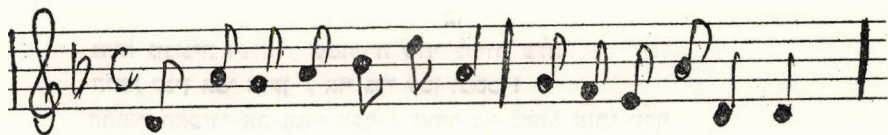
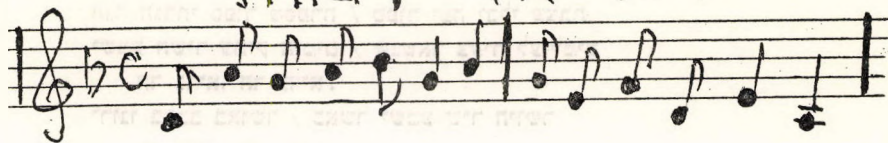
הולך כבר הביתה כדי לחלום.

גם חתולינו נשכב מתחת לארון,

אף הזמיר לקינו עף לרום.

בהתאם לזה הנני מזכיר, כי אסור שפזמונינו היהודים, אותם למדנו בבית-הספר ישכחו מלב. משום כך אני מעלה על כתב את אחד משירינו היפים שאותו שרנו בהצגה "ליל הסדר". זהו השיר האקטואלי בכל הזמנים: "חד גדיא". את תפקיד הגיבור הראשי במחזה זה, שיחק יהודה אשקלון מבני-ברק. כלפני 30 שנה. בשיר זה נשמעת אנחת שלושה דורות: אבי ר' שמואל בלס החזן הי"ד חיבר את הלחן, אני כתבתי את המלים בהונגרית ובתי צפורה תרגמה את זה לשיר עברי. ובכן: "ישמע השיר בהתלהבות..."

1 חד גד'א

1.

נשיר את השיר בהתלהבות / הלאה יגון ועצבות
הנה הגדתי ספור מספרת / ספור יפה ובלי עצבת
ישמע השיר עתיק הימים / שנשאר צעיר לעולמים
חד גדיא, חד גדיא!
ירונו בלבב באושר / כאשר ישמע שיר היושר
חד גדיא, חד גדיא!

2.

גדיה גונגנית וקלה / שמחירה שתי לירות עלה
היתה קנין אבי הזקן / אוי גדי קטן ומסכן!
החתול האכזרי את הגדי עקף / ואחר כך לפתע אותו טרף
חד גדיא, חד גדיא!
החתול בהנאה מחרחר / אך עוד מעט ויפרפר
חד גדיא, חד גדיא!

3.

הכלב ניצל את ההזדמנות / האין זה סיבה לגמילות?
החקיף את החתול במפתיע / מאומה את רוגזו לא ירגיע
הכלב פועל בלי התחשבות / את החתול נושך באכזריות
חד גדיא, חד גדיא!
אחרי שעשה את מלאכתו באמונה / נמלט והסתתר באיזו פינה
חד גדיא, חד גדיא!

4.

המקל את צעדיו הוא מחיש / מזדרז הוא להעניש
מי שנשך מתוך נקם / עונשו איננו סתם
הכלב נובח בחזקה / אדוני השופט רחם נא!
חד גדיא, חד גדיא!
הכלב באכזריות ספג / והכאב מבשרו לא פג
חד גדיא, חד גדיא!

5.

סערה גדולה אש בוערת / בכל האויר היא מתפשטת
הרוח אסון ושבר מודיע / קול שופר חזק מריע
הרוח שותקת פתאום / שמעו היא מספרת על ההום!
חד גדיא, חד גדיא!
מאומה לא נשרף שם / מלבד המקל בעל האשם
חד גדיא, חד גדיא!

6.

ניצוצות המקל הבווער / מתנפצים מאד מהר
והנה איזה נס / לפתע הכל נמס

זרם מים קולח מהשמים / הקרקע היבשה מתמלאת במים
חד גדיא, חד גדיא!
הכל עבר בשלוה ושקט / ועל עובדה זו מרמזת הקשת
חד גדיא, חד גדיא!

7.

שור משומן באטיות פוסע / כמעט בצמא הינו גווע
כמלא האמבטיה הוא ראה מים / והשור שתהו אחת ושתיים
בתענוג רב את פיו מלקק הוא / ופועה את מנגינתו מו, מו, מו!
חד גדיא, חד גדיא!
אלקים הנשגב איזה אושר ואור / העולם כולו ניצב לפני השור
חד גדיא, חד גדיא!

8.

חיי השור מאושרים ויפים / אך גם הם אינם בלי סופים
חיי השור הולכים ופוחתים / בואו נא מהר השוחטים
בעל השור הרויח הרבה / העסק השתלם לו יפה
חד גדיא, חד גדיא!
הקהל אכל לשבעו / אך הקצב בא על הפסדו
חד גדיא, חד גדיא!

9.

הקצב עוד טרם גמר / לשקול את הבשר
ומלאך המות מופיע לפתע / דין וחשבון ידרוש בעוד רגע
השור נגדך לא חטא / חיים תחת חיים תתן עתה
חד גדיא, חד גדיא!
אנא סלח נא המלאך, אדוני / אוכלי בשר הם בני האדם ואני
חד גדיא, חד גדיא!

10.

מהמרום נשמעת בת קול
וזהו הקץ לכל:
„מלאך המות, זקן בן בליעל
בוא, כבר מחכים לך למעל!“
הקב"ה לאות אוהרה מנופף
ועל לחייו סתירה הוא מעופף
חד גדיא, חד גדיא!
יפצחו פיכם בשיר, אילן פרח וזמיר
כי האמת וצדק ביד אלוקים האדיר!
חד גדיא, חד גדיא!

טיול ליער לכתות א-ב'

ברקע זאחורי המורה יולנקה הי"ד ומשמאלה הסבתא המודאגת: גב' מאיר ב' פרנץ, הי"ד
 שליחותה בפעם הראשונה לטיול את נכדתה מכתה א', הנקראת כיום בשם גב' ד"ר ששדי,
 כימיקאית בבית חולים „בילינסון", בפ"ת.

זהו תמונת כותלי כפודירמאט בשנת הלימודים 34—1933
הכרת פניהם ענחה במ

בריתה מהגיטו במטסלקה

הנני מאד שמחה, שבספר זה הנועד לדורות הבאים אחרינו, יש לי הזדמנות לתת תשובה על השאלה מדוע לא היה אומץ בליבנו לברוח מהגיטו המפורסם במטסלקה שבו לא אוספנו רק מהסביבה, אלא גם כתוצאה מפלישת הצבא הרוסי מהעיר קרשמוז ובשצ'הזו ועוד. היהודים באלפיהם נדחסו לגיטו זה. לפני שאתן תשובה מוחשית לכך, ברצוני לענות על שאלה זו בשאלה: לברוח — לאן?! הפליט הפולני מצא מפלט בקרב הפולנים, הרוסי אצל הרוסים וכד', אך היהודי?! לא פעם שמעתי בקורות ונזיפות כיון שלא התקוממנו ולא ניסינו להמלט על נפשנו.

ידוע לי על בריחתם של שני אנשים, ברצוני לספר בקיצור על התלאות הרבות של אחד מהם. גורלו של השני לא ידוע לי. הפליט הגיבור הוא קרוב משפחתי, קריזמן רימוש ז"ל.

בעל גוף חסון, סמפטי ועשיר היה. געגועי מולדת וזכרונות ילדות משכוהו מסביבה בטוחה ומבוססת שבארצות-הברית, חזרה עד למוטולץ' לפני שנת 1944. את גופו ונפשו לא עינו האסורים החמורים שחלו על היהודים ולא הגבלות כאלו שהשפילונו בהדרגה. הוא הביא כסף רב לכפרו מאמריקה וכך בהנאה מיוחדת הוא חש את טפיחות הכתף של ידידיו.

הוא היה בטוח שבעת צרה שלא תבוא, כפרו הנאהב בזקיניו ובטפיו יעמוד לצידו, וגם את קרוביו לא ישאירו שקועים בבוץ.

המסכן נדהם רק כאשר מצא עצמו בגיטו. מצד חבריו הותיקים לא באה כל התנגדות. מובן מאליהם הוא שגיבורינו שנחון בחופש ללא סייג, הגיב בצורה אחרת לזוועות הגיטו מאשר אנו.

נתבשל במוחו רעיון הבריחה. נתנה לו עידוד לכך בעיקר התקוה שבעקבות רגשי התחיבות הכפר ישתדלו הגויים במיוחד לתת לו מקלט כדי שאחרי שהמבול יהפוך לנחלת העבר יוכלו הם להתגאות ברכישת נקודת זכות לטובתם.

החלק הראשון של הבריחה התבצע בהצלחה: הוא חזר לכפר מולדתו בשלום והסתתר באחד הבונקרים שעל חוף הנהר סומוש. לפתע, עבר קצב הכפר במקום והציץ לתוך לבונקר המואר בנר. הוא מיהר מיד למלא את חובתו כלפי המולדת ומסר אותו לידי ז'נדר. שלחו אותו לאחת הקרונות בין יתר היהודים. הוא קפץ מהרכבת הדוהרת והשתדל להמלט מכף רודפיו, אך הדבר לא עלה בידו.

התפלאנו מאד כאשר באפריל במחנה הריכוז במלק, התראינו שוב עם קרובינו, עליו חשבנו כי מצא מקלט במקום מבטחים.

נסיונות הבריחה הנואשים והחיים הבלתי נסבלים במחנות, כבו את נר חייו שישה ימים לפני השחרור. יהא זכרו ברוך.

ילדינו היקרים. אתם שנתחנכתם בתנאי חרות, ודאי מכירים מתוך ספורים של הוריתם על השהיה בגיהנום, על התקופה האפלה בה טרם היתה ליהודים מדינה יהודית עם דלתיים פתוחות שעמדה בעת צרה לכל יהודי. אני

מקווה שתהיה שיחה זו בשבילכם בתור תשובה מספקת לשאלתכם מדוע הרשינו שיובילונו כצאן לטבח.

ברצוני להזכיר כאן עובדה חשובה נוספת. חיילים יהודים משוחררים ויודעי נשק ששירתו בצבא לפני השואה, נסתלקו מתוכנו זמן רב לפני הגיטו והובאו לאוקראינה, בלעדיהם אי אפשר היה לתאר התקוממות.

הייתי מאושרת אם במאמר מסמכי זה, הייתי תורמת שרות לא רק במחנה ילדינו הצברים, אלא גם בקרב אחינו בתפוצות העולם, ואותם אני מברכת בשם יהדות פהרד'רמט באהבה.

שרה קרייזמן (פונינג), בני-ברק

אני ופהרדירמאט

נולדתי בעיר הבירה וינה אך בהיותי כבן חודשיים עברתי את הגבול והגעתי לעירה ההונגרית פהארדירמאט. בה נולדו וגדלו הורינו והורי הורי ר' חיים זישא קליין מצד אבא ור' אשר אנשל מצד אמא הי"ד. אינני זוכר הרבה ואולי נכון יותר לומר שאינני זוכר כלום מאותה עירה משום שכבר בהיותי כבן שלוש וחצי שנה, זכיתי לעלות לארץ ישראל והנני מייצג את הדור השני של אותה עירה פהארדירמאט.

ניצוץ של זכרון קלוש מהול בדמיון פורה מצייר לפני את חיי היהודים באותה עירה שלא פעם שמעתי אודותיה מפי הורי. — לנגד עיני רואה אני בתים נמוכים בין סמטאות עקלקלות ויהודים הגרים בשכנותם של גויים חיים חיי שלהם. חיים גשמיים אלה משתלבים היטב בחיים רוחניים תוססים. כבר בגיל צעיר פוסעים הפעוטות לעבר „החדרים" ותחת בית שחים מצטופפים הסדור והחומש. בגיל בוגר יותר הופכים הנערים לחובשי בית המדרש ועושים ימים כלילות בהוויות אביי ורבא. והמבוגרים גם הם נהפזים לפני העבודה ולאחריה לעבר בית הכנסת כדי לשפוך שיח שלוש פעמים ובשבתות מתחברים בחורי ישיבה ומבוגרים ויחד הולכים לשותות בצמא את דבר ה' מפי הרב.

ובימות החולין העיירה שוקקת חיים, ברחובות אפשר להבחין בבתי עסק ובבתי מלאכה המנוהלים בדרך של יושר באין עושק ועיוות — עזרה הדדית בין איש לרעהו מאפיינת את היהודים. אחוה וריעות שוררת בכלל. שמחת יחיד — שמחת הכלל, וצערו תוגת רבים.

עיירה זו הושמדה כליל לדאבוננו, יחד עם הרבה עיירות יהודיות. מגפי הנאצים ימ"ש רמסו והשחיתו מכל הבא ליד, זקנים עם עוד יהודים רבים משמנה ומסלתה של היהדות הובלו למחנות ההשמדה. תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

ולסיום הנני מביע את שמחתי על אשר זכיתי לגדול ולהתחנך בין ילדי ישראל ובמדינת ישראל העצמאית. ארצנו הקדושה ברוח נביאינו הקדושים תשמש מגדל אור ומבצר עוז לעמנו בארצו ובתפוצות. היא תחזיר את כבוד ישראל שנרמס וחולל בגויים, ועינינו תחזינה בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן.

אשר חיים אשקלון (בני ברק)

קטעים מתוך רומן חיותי

הקדמה: אין באפשרותי להקים מצבה להורי ולאשתי, ולכן ישמש ספר זה בתור מצבה ליקירי. אני יכול לקיים את הבטחתי לילדי שבשובי אספר להם חיות רבות, ורק דרך הספר אני יכול לגלות את צפונות לבי. חוץ מרגשי הכבוד כלפי חברי לצרה שנספח, ברצוני לשלם הוב נוסף בכתיבת חיות אלו.

את ספרו של היטלר „מלחמתי“, ראיתי במקומות שכלל לא תארתי למצאם שם. הייתי חסר אונים בשלילתי ספר זה. אך כיום בחסות הדימוקרטיה, מותר לי להביע דעתי ולהצהיר — „וזאת היא מלחמתי“; והנה בשפה קלה וברורה, אפיזודות בצורת יומן מתוך חיי יהודי פשוט, עובד במחנה הריכוז בתקופות 1942—45.

1. לכיוון פוטנוק

כשבתחילת מאי ב־1942, קבלתי צו גיוס דחוף, חשתי שזה שונה מצוי הגיוס הקודמים. התחושה הכללית היתה פסימית. כאשר הודעתי בכיתה שעקב התגייסותי, מחר יחול סיום שנת הלימודים, אחרי דמעות חנוקות התפרצה התיפחות קולנית. שמחת החופשה הצטמצמה עקב הצער. מבין תלמידי היו רבים שקרובי משפחתם הובלו לאופק בלתי ידוע עקב צוי גיוס כאלו ובמשך הזמן הארוך טרם נשמעו סימני חיים מהם. מסילת הרכבת בפחד־ירמט היתה מלאה ילדות עמוסות זרי פרחים כאשר אחרי פרידתי מאשתי. הרכבת דהרה לעבר פוטנוק.

ק י ב

כבר התחיל להחשיך, כאשר נשמע קול ההוריקן מכיוון הקטר: „לקחת את הציוד, אסור למאומה להיות בקרונות מחוץ לתבן. הסתדרו בשורה עם כל החפצים, יהודים מנובלים ומסריחים!“ מלים „אמיצות“ אלו נשמעו מעבר הגרוד הראשון. אני הייתי בפלוגה הרביעית. כאשר ר' ליפא גרוסמן, הרב של פוטנוק שעמד לידי (כיום גר בפתח־תקוה) ניצל את תקופת השתייה לתפילה, נזכרתי שהיום הלילה הראשון של שבועות. אי שם, ליד שולחן ערוך בטעם, אשה מכסה פניה המתייפחות בידה ומתפללת ליד הנרות הלוהטים. הילד הקטן ודאי מפסיק את השקט בלוחשו: „ורוקה, כמה לילות צריך לישון עוד, עד שאבינו ישוב?“

ההמולה המלחמתית ממשיכה ובאה. אני כבר שומע קללות שמלוות מכות ואנחות. אכן אלו הם! הנה הונדרים האיומים מתקרבים. השלל מתרבה בערמות גדולות. כל הדרגות מוצגות כאן.

הונדר בדרגת סמל ניגש אלי ושאל אותי: „מה היה משלוח ירך?“ „מורה“ עניתי. „אכן הלא לימדת את תלמידיך שם שיהיו קומוניסטים וירמו את המג'רים?“ „לא“ השיבותי.

„אם כן, למה חינכת אותם? שאל.

„בסביבה זו נמצא אחד מתלמידי לשעבר, גם הוא ז'נדר מלחמתי, בדרגה שלך. יוהס בולז' שמו, פנה אלי, הוא ישיב לך מה לימדתי אותו!“ השבתי. „הוא יליד פהרד'רמט? הוא לחש לי. „כן“ עניתי.

יצאתי בשלום מהתמכרות זו בשתי סטירות לחי, עד היום איני מבין מדוע לא לקחו ממני מאומה, בתור שלל.

מאד התביישתי ששכני ר' ליפא, חטף שש סטירות בו בזמן שאני שתיים בלבד.

3. וורונ'יש

הגיע היום הגדול שלקראתו עמלו כה קשות רעי לצרה, הרופא ד"ר שטינר המנות, בירנבום אונו (היום גר בת"א), וד"ר עמנואל וקס (כיום נוטריון בחיפה). תפילת יום ב' של רה"ש ב-1942 חל ביום ראשון.

בית התיאטרון הגדול בוורונ'יש היה מלא מפה לפה. פריברג המנות, הזון מאוור, היה בעל תפילה. לפני התפילה לשלום המולדת, צועדים חגיגית גדוד הרודנים ובראשם צעד הרב סמל תימר.

אחרי כן, עליתי לבימה ודרשתי דרשה. (הנוסח השלם של הדרשה נמצא בידי החבר קרמר בקנדה).

חברים, היום יום ראש השנה ליהודים.

בכל תפוצות העולם הגדול, נשמעת כעת תפילה חגיגית בבתי הכנסת שנקראת מעל פיסות נייר (מחוסר סידורים): „ונתנה תוקף קדושת היום, כי הוא נורא ואיום“.

זעקה איומה נשמעת לפני כסא המלכות.

באוירה חגיגית נשמתנו מעופפת מהמרחקים הזרים ומחפשת את הנשאים בבית, כפי שכותב המשורר:

כאשר היגון שוטף את נפשי ברפש

בבית היא מוצאת שלות נפש.

בהזדורינו אנו בבית. אנו רואים ושומעים את יקירנו: אנו שומעים את מלות העידוד עמוסת הדאגות של אבא. אנו מרגישים את לטיפת החמה של ידי אמנו העמילות. אנו קולטים את חיבוק הנרער של ילדינו שעיניהם מביעות יגון, ומקרבנו, מקרב עובדי עבודות הפרך בוקעת התחינה: „רבש"ע, שמע נא תפילתנו, אותה אנו שולחים לך מתוך לבינו וללא אמצעות סידור. הוי, אתה כמו אם טובה המבינה את בקשות בנה הסובל, אפילו אם הוא אומר אותה בגמגום. בבית, בבית כנסת אבינו, התפילה עפה לרקיע: „ברה"ש יכתבון, וביום צום כיפור יחתמון; מי יהיה ומי ימות, כמה יעברון“...

נעצור לרגע בתפילה זו ברגשי כבוד, לזכר 26 חברינו שניספו, לרבות קרבנות אהינו במחנה 107/20. הבה נתפלל לעילוי נשמתם למרום ושינתנו כח בגוף ונחמה בנפש למשפחתם השכולה שטרם יודעת על ההשמדה.

„וכמה יבראון“. באהבה רבה אנו מהרהרים אודות התינוקות שעדיין לא ראו וגם לא יזכו לראות את אבותיהם ושלחם אמם מפומת שיר ערש: השיר על דרך ארצות והרים, בשעות נדודי שינה לחנו מצלצל באזנינו:

אהבתי עזה אליך מתמיד,

חלומי רק אודותיך מגיד,

אי שם ברוסיה.

אחרי נאומי, אלכסנדר ברחמן המנות, שהצטיין במקהלה בארלו, ניצח על מקהלה בת שלושה קולות את ה„אני מאמין“ ההונגרי, שהגביר את הרהורי התשובה בקרב הרודנים.

4. פירוצ'ין

לפי פתגם מפורסם השבע אינו מאמין לרעב. בתקופת המלחמה, פתגם זה קיבל וריציה אחרת: הרעב אינו מאמין לשובע. דיברנו על דברים פנטסטיים אודות המאכלים שהיה באפשרותנו לאכול אילו היה בנמצא.

אלכסנדר קופמן (כעת גר בפתח־תקוה), הביאנו לידי נסיון. התכוננו לשכב לישון, כאשר אמר שהוא עשה עסק עם מנהל המסעדה שבסוף הקולחוז: תמורת חתיכת סבון קטנה, הוא קנה מלא הסיר אוכל... בצעדי ענק רצנו למסעדה. קיבתנו הרגילה לרעב, לא האמינה לשובע של מחר. למרות שלא אחלו לנו תיאבון, נתרוקן במהירות הסיר הגדול, שבתוכו היה מאכל סמיך שאותו אכלנו זו הפעם הראשונה בחיינו — בשר חתול...

5. נובורודי־ברסקי

אחרי שהטענו את כלי הנשק והאוכל, החיילים המשועממים התעיפו מנתינת המכות ומהקללות.

הרב טוראי, המרושע שבתוכם, הוציא תמונה מכיסו ועליה נראה ילד קטן עם ילקוט על גבו: „מי הינו הילד התמודד והיפה הזה?“ הסכנתי לשאול. „זהו בני“ הוא ענה בגאווה ניכרת. „מה שמו?“ שאלתי. „כמוני — ורש קרוי“. יתכן שאני אלמד פעם ילד זה, כיון שבחיים האזרחיים הנני מורה אמרתי. „אל תדבר שטויות, שיהודי...“ אחרי כן הוא השתקע בהבטה מרוכזת בתמונה ילדו שבכתה א'.

(בשנות הלימודים 46—1945, בכתתי נוכחו שלושה ורש־קרוי. אביהם של שניים מהם היה קרוי...).

כאשר הטענו את החביות, האב ורש ציוה עלי לשבת לידו. הרגשתי עליו שהוא מהרהר זמן ממושך אודות דבר מה. חבילה גדולה של שוקולדה הוגלשה לכיסי: „וכי מה חשבת, אדוני המורה, אני מכה אתכם מתוך תענוג?! ראה, ילד כזה הייתי אנוס להשאיר בבית וכשתוקפים אותי געגועים הביתה, אל נא תתפלא אם אני אדם רע. הרי כך אומרים שאתם היהודים גרמתם למלחמה זו“.

לא העזתי לשאול ממנו עצה שאת מי אני אכה, כאשר יתקפוני געגועים ואחשב על ילדי.

חבל, אך עבודת העונה שהתנהלה במסגרת נוחה יותר נגמרה כעבור שני ימים. קול הרב טוראי היה בלתי רגיל: „בני אדם, אל נא תחפזו כל כך בעבודה!“ היות שלא פורט בחווה היקף עבודתי, כך קרה שבמשך יומיים סיפרתי סיפורים ובדיחות לרודן המרוסן. חברי לא הפסידו משביתתי. הם ציידו עצמם לימים הבאים בשלל אוכל גנוב מהמטען.

6. קומרום

כאשר הטריתי עצמי בהרהורים אודות הבריחה, נפגשתי עם בעל האחוזה מפהרדירמט קרישטוף, שהיה פעם חברי לנשק בצבא ההונגרי, מפיו נודע לי שיש פגישה לאינטליגנציה ההירמטית שרוצה לברוח, ברח' היטלר 11, בבית בעל חרושת וויור, שהיה אצלינו פקיד בבית משפט אזורי. קבלת הפנים של בעה"ב המושפע כנראה מחברת הנאצים, היתה מאד חשודה; הוא לא היה כה ידידותי כלפי כמו אי פעם בערבים חגיגיים. אצבע אלוקים רמזה לי להעלם מהר מהמקום המסוכן ובדרכים עקלקלות להגיע למקום עבודתי. היה עלי לעבור ליד רכבת שהובילה פצועים גרמנים. סייעתי להובלת מספר פצועים, אחרי כן המשכתי למקום עבודתי, ושם אמרתי שהגרמנים מינו אותי לעבודה אחרת. הסמל רפי במבוכתו הרבה טפח על שכמי ובגאווה גדולה השתמש באוצר המלים הגרמני שלו שכלל שלושת מלים אלו: גוט דייטש קמרד" (חבר גרמני טוב). הוא אמר זאת אפילו חמש פעמים.

7. שופרון

השכחה היא אחת מהברכות הגדולות ביותר של ההשגחה. אודות מה שאירע לי כשיצאנו משופרון לא הייתי יכול לדווח. בגלל חומי הגבוה נרשמתי ברשימת האנשים שאי אפשר להובילם. לפי השמועות חזרתי ואמרתי מתוך קדחת שאיני רוצה להשאר כאן, אלא אלך גם אני לגרמניה, ומשם אוכל להיפגש עם משפחתי מהר יותר. אומרים שעל יד הרכבת היתה קריאת שמות הנוכחים. החברים ממישקולץ, ציגלר ודיאמנט אישים מהימנים וכך אני מוכרח להאמין לדברים שלא היו ידועים לי. הם סיפרו שעקב מכות רצח חסרות רחמנות מידי קצין הופרדתי מהשאר, כיון שנפצעתי עד זוב דם, ובשיתוף צער דובר אודות מותי. ד"ר מיקלוש פישר (כיום רופא בי"ח בארלו) מוצא כנס יוצא מהכלל את העובדה שנותרתי בחיים. הוא סיפר שברשימות החולים חוץ ממני לא נשאר אף אחד בחיים. גם על זה איני יודע אם מעצמי או בסיוע אחר הגעתי לגדוד זר, ואין לי שום מושג כיצד והיכן נקפאו אצבעות רגלי.

8. גריזלשטיין-גורדורף

באמצעים על אנושיים, ובאצבעות רגלים קפואות, יצאתי למקום העבודה לחפירת מלכודת לטנקים והקמת מבצר בטון. קנאתי בכלב הנמצא בסביבתי, ובכל הולך על ארבע. החום משך את ראשי הכבד, וידי כאילו ביקשו לסייע לרגלי בהליכתי. כאשר אפסו כל כוחותי, תמונה מעורפלת הופיעה בדמיוני: „אבא, אנו מחכים לך, גם אנו רעבים ובלויים“.

וזה נתן בי כח להמשיך. עליית השחר היתה מלווה בסערות, לא יכולתי יותר... החלטתי כי מוטב אם אשאר במחנה ושם יקברוני. שם יש לי יותר סיכויים שיאמרו אחרי קדיש, ולכן לא אלק לעבודה אלא אשאר בבית עם החולים. כשבאויר החדר התבקעה לפתע שריקה חדה המסמלת לקום, שוב הופיעה לפני תמונת ילדי המתחננים.

אספתי את כל כוחותי ויצאתי באיטיות לפלוגת העובדים. עמים שהתגייסו ממחצית אירופה שרתו כאן את „פרעה“ הגרמני, כך שלא היתה אפשרות לשמור היטב על חוג העבודה שלי. נתמזל מזלי ולא היה בקרבתי אף גרמני כאשר התעלפתי. שנים מאחי לרעה הכניסוני לכבשן לבנים בלתי פעיל.

משכבי היה מרופד בקני תירס ובסמרטוטים. זה ודאי שימש כמקום מחבוא למישהו וכאן הייתי יכול לבלות את שארית היום בשינה. השניה המתוקה והמבורכת כאילו השמידה את המחלה מקרבי. בשוביני למחנה בשורה נוראה קיבלה את פנינו: חילי ה־ס.ס., אספו את החולים ולקחום למקום מנוחה נצחי.

לפי סיפורי התושבים הם נקברו בקבר אחים בסביבה הקרובה. בחברה קדישא של מישקולץ אצל ר' שלמה פסטרנק (כיום גר בבני-ברק) כתבתי בפרוטוקול מספר שמות של היהודים ממישקולץ, בהסתמך על החבר ארווין רוזמן ממישקולץ שמאוחר יותר ב־1945 יחד איתו קברתי את אלה שנספו ממחלת טיפוס-הבהרות.

9. פהרד'ירמט

בינתיים כבר נתפשטה השמועה מפה לאוזן שהגעתי הביתה. מבין הזקנים אף אחד לא שב.

מבין תלמידי לשעבר ששבו מהמלחמה, רובם ככולם, באו לברכיני בששון ובאהבה חרדה. האהבה שהעניקו לי היתה גדולה יותר מהאסירות תודה, ואולי גם תפקידנו נשתנה; כעת אני הייתי הילד. אחרי שרצוני בערבה גדולה מלאה מים חמים, הייתי כמצביא שמקיפים אותו חייליו מכל הצדדים. במים החמים מחשבתי הגיעו עד לגריזלשטיין, במקום בו נלחמתי על חי

כה קשות, על מנת שאזכה לראות את משפחתי; כיצד אמר עלי אז, באותו הערב, רעי לצרה בן העשרים-ואחד? „אני מאד סקרן לראות את אותם התלמידים האומללים שלהם משוגע זה היה מורה...”

„אם אתה סקרן כל כך, הריני מוכן להציג אותם בפניך; הבחור הצעיר הזה כאן, מי שמביא לי את המרק המהביל מהשכנות בצלחת חרסינה אמיתית הוא אלכסנדר ברגר, מי שמביא לי את המים לאמבטיה הוא קלמן סבו, ואלו שמביאים לי את הלבנים והבגדים הנקיים, הם דב גרנדש ומשה ויס, ומי שמביא אלי את המקל להשענה במקום הקביים נקרא אמיל ויס...”

10. נד'יעצ'ד

בית־ספרי הממשלתי הגיש לי שלוח רוחנית, והבית מנוחה גופנית. עד שליל נובמבר אחד הביא שינוי לדבר. בזמן זה הגיעה הביתה אחותו של בעל הבית שלי מברגן בלון. כאשר עזרתי לה להוריד את התרמיל הכבד מעל כתפיה ובאדיבות רבה ברכתיה לשלום, הרגשתי כאילו נערה יהודיה זו שנשארה חסונה מהסערה, היא אחותי שלי.

לשנינו היה נעים שהיה עם מי להחליף מלים, כעת גם הבית נראה אחר: ידעתי שכאשר אשוב מביה"ס, מישהי תחכה לי בבית עם מלים יפות ותשומת־לב. כאשר החברות התחילו לתכנן תוכניות לקראת העתיד, ה„אורחת” מברגן בלון התחילה לארוז את חפציה על מנת לחזור למחנה הריכוז בגרמניה כי משם קל יותר היה להגיע לישראל.

כאשר תרמילה היה מלא ניגשה אליה חברתה הנאמנה ביותר מהמחנה. היא אימצה אליה את הנודדת הקטנה ודיברה על ליבה זמן ממושך. אחרי כן היא ניגשה אלי ואמרה לי את אותם הדברים: „ראה, אדוני המורה, הנך לבד, גם אירנקה לבד. אתם מאד מתאימים איש לרעהו. ההבדל של 16 שנה לא ישנה...”

כשחזרתי מביה"ס למחרת בקשתי את ידה של אירנקה שבה היה חקוק מספר הסבל שלה. אף לי היתה זקוקה בת זוג לחיים שסבלה הרבה. אחת כזאת אני רוצה נכל כוהותי קהפוך למאושרת, אם כבר ברצוני להתחתן פעם שניה. רק זאת הבטחנו אחת לרעהו שאני רוצה להשאיר אותו הבעל שהייתי, והיא אותה אשה כמו שהיתה לי — יולנקה היקרה.

המשורר ההונגרי של השיר „זרני'אס” פנה לאלוקים בתחילת יצירתו ואני עושה זאת בסיום:

„רבש'ע, אל רחום וחנן! הבט נא למטה דרך עמוד העשן העולה למעלה מהמקדש הראשון שנחרב למקדש השני הנבנה כעת. אתה הוא הגנן המעולה ביותר בעולם. אתה גוזת כה חזק את גזעי עצים העבותים, הרשה נא שמתוך הענף הנותר יפרצו חיים חדשים ורעננים כמו שהיו פרומה ואפרים הי"ד. פרוש נא ברכתך על בניך שסבלו כה רבות ועל בנותיך המבוזות. הרשה נא לעיף לנוח והשלום יחכה בבית לידים העמילות. עזור נא לאשת חיל טהורת לב זו שיחד עם

אחיותיה מהמחנות שנרמסו והושפלו, תוכל לשיר שיר ערש חדש ושאני אוכל
לשבת פעם נוספת בקצה המיטה הקטנה ולספר מחדש: היה היה פעם...
מרץ 1946 נדיעטשד.
באותה התקופה העלובה שבכל הסביבה רחבת הידים לא היה ניתן לראות
אף ילד יהודי אחד.

מכתב לתלמידי יוצאי פהרדירמט המפוזרים בכל תפוצות העולם

תלמידי היקרים!

דהרת חיינו חולפת כסערה ואפילו אין ביכולתנו להבחין שבדהרה זו נכללים ימי האושר, הצער וכל אישיותנו. אך דהרת סערה זו נעצרת לרגע קט בעקבות ספר זה הגורר אחריו זכרונות. מביניכם יש כאלו שאין אפילו בכח הזכרונות לעצור בעדם. כיון שהם צריכים לרוץ אחרי ה"בזנים". במנוחת יום חג לטפו נא אותם ועל כנפי הזכרונות אמרו להם: אם תתעייף בעולם הגדול בוא הביתה לנוח / בצילם של האילנות העתיקים לזכור ולשוח.

גם אני מלטף בעדינות את תלמידי הנוכחיים, שבהם אני לא פחות מתגאה מאשר בכם.

הרי חלק גדול מהם ניצב כשמירה ליד הגבול והרובים בידיהם. כדי שאם הם וחלילה אחד מכם יצטרך לברוח, תהיה מדינה שמוכנה לקבל לתוכה כל יהודי.

מבין תלמידי יש אפילו אחד, שהקריב עצמו על מזבח המולדת. רב טוראי מאיר בוקרה ז"ל. בן 17 היה כשהתגייס בהתנדבות. לא פעם אני קורא מכתבים מתלמידי בהם הם מבקשים שאראה להם סימן חיים כלשהו אודותי. משום כך אני כותב כעת מעט גם על עצמי: כ"ה גם כאן אני עוסק בהוראה, ואפילו אני מקבל את השלב הגבוה ביותר במשכורת של מורה ממשלתי. פיצויים לא קבלתי מהגרמנים, אך קבלתי תמורה יפה יותר מהקב"ה: אפילו על ידי חיפוש בנרות לא הייתי יכול למצוא אשה טובה יותר מאשר אירן ברגר מעיירה נד'עטשד, אשר אותה מכירים ברובכם מאושוויץ ומברגן בלזן. מתוך 2 בנותי המוצלחות צפורה (ורה) בת ה-18 נרשמה כעת לאוניברסיטת בראילן בפקולטות לפסיכולוגיה וספרות, בתי שושנה בת ה-14 נרשמה לכית ספר תיכון.

אחד מסימני ההיכר של החינוך המודרני הוא שהמורים נותנים לתלמידיהם להתבלט.

אך את דמותו של מי עלי להמחיש כעת?

כן, אני יודע כבר; לא את התלמיד המוכשר ביותר, אלא את אחד התלמידים הבינוניים — את דמותו של לוצי ווינברגר הקטן; בנו של מוכר עתונים.

אוי להם להוריו שעמלו כה קשות ולא זכו לראות בהתפתחותו. הוא היה הראשון מבין תלמידי הנאמנים שיחד עם אחותו ארז'י ביקר אצלנו בימים הקשים של התחלת הדף החדש בחיינו — במעברת מחנה ישראל. לא מזמן הוא נוכח אצלי יחד עם בנו דב. אני מביט ומתבונן בו ומניע במחשבותי עד לסיבוב של הנהר דון שברוסיה ומהרהר אודות 50,000 הנערים החסונים שנמכחו. אלו שלא הגיעו כמוהו לדרגת רבי-סרן. עובד במחנה הכפייה היתה אצליהם הדרגה „הנעלה” ביותר, מה היה כעת, אם גם הם היו נוכחים כאן יחד עם ששת המיליונים? ! אויבינו לא היו מעיזים אפילו להניד עפעף. לוצי שהוא בעצמו מפקד, מבין היטב את מילוי הפקודות. וכך הוא מבין שאינני יכול לבוא לבר מצוה של בנו כיון שמערכת שעורי אינה מתירה זאת.

כעת אני רואה בלוצי הקטן אישיות דגולה, אשר אפילו נפצעה במלחמת השחרור. אני רואה עליו שכרצונו לבקש דבר-מה אך קשה לו לנסח את בקשתו. אני מתבייש מעט לכתוב מה היתה משאלתו... הוא ביקש ממני, מהיהודי הפשוט, שאכרך את בנו הצבר, לקראת הבר מצוה שלו.

בברכה זו אני פונה אליכם כעת תלמידי היקרים: יהיה ה' ניצב על סולם חייכם ותכוון אתכם הרוח היצוקה בתפילה של אבותיכם הקדושים אשר כבודם הנעלה נתן לי עידוד להוצאת ספר זה. תתמלאנה ברכתם האחרונה של הוריהם שעזבו את ידיכם בזמן שביותר הייתם נזקקים להכוונתה.

בדביקות הישנה מברך אתכם מוריהם הנאמן.

יוסף בלם

יזכור ה'

את קדושי פהרדירמט והסביבה אבות ובנים, אמהות ובנות, ילדים ומף
שנהרגו, נשרפו, נטבעו, עונו עד מוות, נורו ונקברו חיים על יהדותם הי"ד.
יזכור ה' את רבנו זצ"ל. את בתי הכנסת וספרי הקודש, ישיבה הרמה
עם תלמידיה, חדרי תלמוד תורה ובי"ס שנחרבו, וקול תורה נידם בהם.
יזכור ה' את הקרבנות היקרים הי"ד. נצור נשמתם בצרור החיים!
יהי זכרם ברוך!

HIBAKIIGAZITÁSOK:

39	oldal	12	sor	Záli
40	"	15	"	Sajndu
41	"	2	"	Noszn
41	"	11	"	Dr. Kiss
41	"	25	"	Goldstein
42	"	24	"	Schöner
50	"	21	"	Semler
51	"	15	"	Kaufmann

Mátyás Hermanné sz. Kandel
Mátyás Márton és neje
Schwarcz Herman és neje

T U R I S T V Á N D I

Weisz Jakab és neje
Weisz Simon és neje
Kleinberger Vilmos és neje

U S Z K A

Fischer család
Lebovits "
Feiner "

Z S A R O L Y Á N

Schwartz család
özv.Grosz Mórné, Grosz Lajos n.gy.

T U N Y O G

Braun Mihály és neje
Ferenc Ignác és neje
Groszmann Móric és n.gy.
Edit, Manó, Andor és Ibi
Hirschfeld Andor n.gy.
Kreiszman Bernátné sz.Frenkel Szerén,Márton és n.
Kesztenbaum Antal,n.gy.,Endre,n.gy.,Menachem(Mór)n.
Kepecs Mór és n.
özv.Klein Hermanné
Klein Mancsi
Lefkovits Józsefné sz.Kreisman Giza
Reismann Jakab n.és gy.
Schwartz Sándor n.gy.
Strausz Menyhért n.gy., - ifj.Weisz Lajos,n.gy.
Strausz Jenő n.gy. - id. Weisz Lajos,n.gy.
Weisz Herman és neje
Weisz Herman és neje és lánya

Lővi család
Schwarcz és neje
Taub és neje

O R O S Z I

Rosenfeld család
Weisz és neje és fia

T I S Z A B E C S

Brummer Mór
Farkas Lajos
özv. Farkas Józsefné
Goldbergerné metsző felesége
Hartmann és neje
Koldizsár Miklós és neje
özv. Koldizsárné
Klein Gyula és neje
Klein Herman és családja
Kochmann Salamon és neje
Mihály Vilmos és neje
Willinger Menachem Zvi és neje
Willinger Jenő és neje
Willinger Károly
Willinger Sándorné Márta
Wittmann Salamon és neje
Zollmann Endre és neje
Zollman Zsiga és neje

T I S Z A K Ó R O D

Bernát Hermann és neje
Kertész György
Kertész Miklós és neje
Klein Dávid és neje
Kertész Béla

Hirsch Lajos

" Bella

" Manó

Beck Szeréna

Frenkl Szara

Lázár Bertalanné és lánya Erzsi gy.

Weisz Béla és csal.

R I C S E

Mózes Lajos, neje és menyé

S Z A T M Á R C S E K E

Burger Dezső és neje

Dávidovits család

Goldstein Meir

" Béla és neje

Heller Dávid és neje

Gluck Dezső és neje

Kaufermann Sándor és neje

Klein Ferenc és neje

Satz Arnold és neje

Rosenberg Bálintné

" Árpádné

Musdorfer Dezső és neje

Sauber Sándorné sz. Risenmann Margit

Semler Mór és neje

Schwarcz Meyer Leb és neje

S A N K Á D

Rosenfeld Ábrahám és neje

" Dezső és neje

S Á L Y I

Berger család

Kreismann Rinus
Kestenbaum Miklós és neje
Kreisman Benci és neje
" Tibi, Bandi és Olga
Sternné sz. Szabovits Malka és gy.
Ungar Mose és neje

M I L O T A

Farkas Vilmos és neje
özv. Spitzné

N Á B R Á D

özv. Einhorn Mendelné
" Malka
Grünfeld Béláné sz. Katz. Berta és gy.
" Menachem
Katz Herman
" Lujza
Katz Jenő és neje

P E N Y I G E

Salamon Márton és neje
Salamon Ernő és neje
Fényes és neje
Fényes és anyósa

N A G Y S Z E K E R E S

Brummer Géza és n.
Berger János és neje és gy.

P A N Y O L A

Steinfeld Mihály és neje

Schwarcz és neje

" Dudi

K Ö L C S E

Fraenkel Mayer és n.

Katz Salamon és neje

Randel Dezső

" Ernő és neje

Kaufmann Kálmánné

özv. Kaufmanné

Markovits és neje

Neumann Béla és n.

Schwarcz Izidor és n.

" Jakab és n.

" Sámuel

Weiszberger Tóbiás és neje

M Á N D

Feldmanné

Rosenberg

M A G O S L I G E T

Kaufmann család

N A G Y A R

Roth Dezső és neje

Roth és neje

M A T O L C S

Friedlaender Chajim, n.gy.

Frenkl József, n. és gy.

Fischer nővérek

özv. Kreismann Ignácné

Kain Vilmos, n. és leánya Ilonka
Mátyás Ignácné sz. Kain Margit és gy.
özv. Moldován Antalné
ifj. Moldován Antal
Svéd Józsefné sz. Dickmann Rózsa
" Erzsike és Katóka
özv. Svéd Mórné
Svéd Mariska
Svéd Izidor és neje
Svéd Smuel és neje

K I S S Z E K E R E S

Kain család
Schwarcz József és neje
Weisz család
Weiser metsző, n. és gy.

K É R S E M J É N

Frank Jenőné
Taub család
Klein Hermanné sz. Frank Ilonka, gy.

K I S N A M É N Y

Farkas Jenőné sz. Svéd Ilonka
" Laci, Kató, Erzsike, Sanyi és Gyöngyi
Mayer Jakab, n.gy.
Rosinger László, n.gy.
özv. Rottmanné és családja
Klein Sámuel és csal.
özv. Kiss Hermanné
Ligeti Sándor

K Ö M Ö R Ö

Fényes család

Ábrahám Sámuel

" Olga és Miklós

Jakubovits Ábrahám n. gy. Lea, Rivka

Fényes József, n. és anyja

Kirschfeld Jenő, n.gy.

Fisch Bernát, n.gy. és anyja

Friedmann Herman és csal.

özv. Jakab Mórné és fia

Mayer Aron és neje

" Margit, Elemér

" Móric és neje

" Ábri

" Ilonka, Adél, Lajos

" Béla, és neje, gy.

" József, n. gy.

K I S A R

Blum család

Genut Feivl és neje

Gutmann Mór metsző és n. gyer.

Nadler család

Roth Izidor és neje

Kaufmann Jenő és neje

K I S P A L Á D

Goldstein szabó és neje

Goldstein és neje

Roth Sándor és neje

N A G Y H Ó D O S

Berger Márton, n.gy.

Berger Etel

Grosz Menyhért, n.gy.

Grosz Jenő, n.gy.

Grünfeld Ernő, n.gy.

Kain Jenő

Roth Ármin és n.
Weisz Elemér és családja
Weisz Kálmán és neje

G A R B Ó C

Grosinger Lebu és n.
" Izidor
" Sándor
özv." Mártonné és gy.
özv." Leopoldné
Goldseuger Adolf n.gy.
Kupferstein Miklós n.gy.
Zelevkovits Károly, neje és gyer.

J Á N K - M Á J T I S

Engel Márton és neje
Friedmann József és n.
özv. Groszmann Ábrahámné és gy.
" Rifke-Lea, Peszl, Chana, Avraham
Grünfeld Bernátné és gy.
Deutsch metsző, n.gy.
Klein Móric és n.
Klein Lajos és n.gy.
Roth Salamon, n.gy.
Schlesinger Jakab n.gy.
Weisz Dezső, n.gy.
Wieder Mayer, n.gy.

H E R M Á N S Z E G

Grosz és neje
Klein és neje

F Ü L E S D

Ábrahám Herman

B O T P A L Á D

Klein és neje
Salamon és neje
Steinberger család

C É G É N Y D Á N Y Á D

Grosz Elemér és n.
Lederer Pál
Simon Moric és n.

C S E G Ö L D

Weisz Elek és neje
" Adolf és neje

C S A H O L C

Braun Náchmán és családja
Hermann Sándor és neje
" József és neje
Farkas Lajos
Waechter és családja
Weisz Ernő és neje
Weisz József és neje
idösb. Weisz

G A C S Á L Y

Berger Jenő n. gy.
özv. Glückné
David család
Stern család
Markovits
özv. Kissné
Roth Sándor

Weisz bodegásné szül.Friedmann és gy.
Weisz Antal és neje
" Smuel David és n.gy.
" Leib, neje és gyer.
özv. Weisz Mártonné
" Lajos
Weisz Henrik és neje
" Jéku
" Móric és neje
Weisz Náthán, n. és gyer.
Weiszkron Ede és családja
Weisz József és neje
" Erzsi
D r . V i o l a A n d o r és neje
" Ágnes
Weisz Dezsőné szül. és gy.
Weiszberger Hermanné szül. Weisz Duci
" Jakabné sz. Buttbaum Chava
Weinberger Bernát és neje
" Lilla, Chaja, Sándor
özv. Weinberger Sándorné és gy.
Weinberger Mose és n.
" Arje, Lajbe
Weltmann Zsiga és neje
özv. Weiszné
Weinberger Izsák és neje
" Chaimné sz. és gy.
" Móricné sz. és gy.
Weiser József és n. és gy.
" Emil n. gy.
özv. Ungár Sámuelné
Zichermann Móric és neje
Zichermann Jenő n.gy.
" Piroska, Margit, Irén
Zelevkovitsch és neje
" Jona
Zichermann Nándorné sz. és gyer.
Zichermann Herman és n.
Zicherman Sándor és n.

Mermelstein Lajos és neje
Moskovits Herman és neje
" Hedvig Ibolyka
Neufeld Eliezer né sz. Gerendás Rózsi és gyer.
Paskesz Benjamin és neje
Paskesz Lajos és neje
" Edit
Paskesz Lipót
Paskesz Samuel David, neje és gyer.
Rosenthal Mendl, neje és gyer.
Roth Károly és neje és gyer.
özv. Rosenfeld Ignácné
Rooz és neje és gyer.
Rosenbluth Andorné sz. Mayer Margit gy.
Salamon Ábrahám, neje és gyer.
Samuel Mose és neje
Schwarcz Becalel neje és gyer.
Schwarcz Ármin és neje
" Éva
Schwarcz Hermann és fia
Schwarcz Mendel és neje gy.
Schönfeld József, n.gy.
Schwarcz Sándor és neje
Schaeuer Sándorné sz. Klein Irén
özv. Szabóné
Spitz Tobiás és neje
Spitz Sándorné szül. Csillag
Dr. Szőke Sándor és neje
Dr. Spitz Ernő
Dr. Sternberg Andor
Dr. Sternberg Ernő
Steinberger Mancsi
özv. Stern Mártonné
" Hersel
Spitzer Reuvén né sz. Rosenfeld és gy.
Dr. Varsányi és neje
Dr. Varsányi Dezső és neje
Dr. Vámos Antal és neje
" Laci
Weisz Benjámín és neje

Jungreis� Jakobné sz. Güncler Jentu

Jungreis� Mose Nosu, neje

" Aris

özv. Jungreiszné

Kaufmann Ede és neje

" Bandi

Katz Béla és neje

Keisler Miklós és neje

özv. Kraus Ignácné

Krausz Ernő és gyer.

Dr. Kézs Andor és neje

" Gyuri

Klein Herman és neje

" Helén, Ferenc

Klein Smuel Doved, neje és gyer.

Klein Juda, Hers és neje

Klein Zsigmond és neje

" Miklós

Klein Béla és neje

Klein kocsmáros

özv. Klein Hermanné és gy.

Klein Lajos, neje és gyer.

Lebovits Márkusz, neje és gyer.

Levendel Mór és neje

Lilienfeld Béláné sz. Gredstein és gyer.

Lőwi Tamás és neje

Lőwi Matesz és neje

Lőwi Lajosné sz.

Mátyás Adolf és neje

" Bercsu és neje

Mandel Herman és neje

" Mendu

Mayer Aron és neje

" Margit

Mayer B. Ferenc

Mayer Samu és neje

" Abu, Mose Ber.

Meiszner Vilmos és neje, gyer.

Meiszner Sándor

özv. Mészáros Istvánné és anyja

Frank J. Sándor és neje
" Olga, Gábor
Frenkel Samuel, neje és gyer.
Fischer Benő és neje
Özv, Fischné
Fischer Mór és neje
" Feri, Magda
Glauber Jenőné, sz. és gyer.
Grünbaum Dezső, hitk. elnök
Grünbaum Dezső és neje
" Laci
özv. Groszmann Hermanné
" Jenő
Güncler Wolf főrabbi és neje
" Sajnden, Benci, Hersi
Gerendás Ábrahám, neje és gyer.
" Lezer, neje és gyer.
Gottlieb Simon, és neje
Grosz Mór és neje
" Fredi
Goldstein Samu és neje
Goldstein boros és neje
Goldstein Márton és neje
Goldstein Naftali és neje
Goldstein Malvin
Gelbermann Jakob, neje és gyer.
Grosz Farkas és gyer.
Grünstein Elek és neje
" Magda
özv. Grünstein Mayerné és gyer.
Grün család
Dr. Gábor Józsefné Szőke Edit
Grün Herman és neje
Goldglanc Bernát és neje
" Andor
Hercz Márton és neje
" Ignác, Tibor, Lájku, Éva
Hauer Mose, neje, gyer.
Ilkovits Mór és neje
Ilkovits Miklósné sz. Steinberger Ila

F E H É R G Y A R M A T

Berger Áron, neje és gyermekei
Berger Majsi, neje és gyermekei
Berger Chezkl, neje és gyermekei
Berger Chaim, neje és gyermekei
Berger Benzion, neje és gyermekei
Blasz Jenőné sz. Klein Jolánda

" Veronka, Ferike

Bleier Salamon és neje

Bleier Jenő

Beck, neje és gyermekei

Blum, neje és gyermekei

Braun Miksáné, sz. Sámuel Joli

özv. Braun Bernátné

Braun Márton, neje és gyer.

" Andor

Braunné Weisz Rózsi

Blau Herman, neje és gyer.

Blau Samu neje és gyer.

Deutsch József és neje

" Jenő és neje

Eisner, neje és gyer.

Eisner József és neje

özv. Engel Árminné

Engel Vilmos és neje

Farkas Simon

Frank Hermanné

Frank Anci

Farkas Vilmos és neje

" József, Miklós

Farkas Elek és neje

Fekete Lipót, neje és gyer.

Freund Mose Arje neje és gyer.

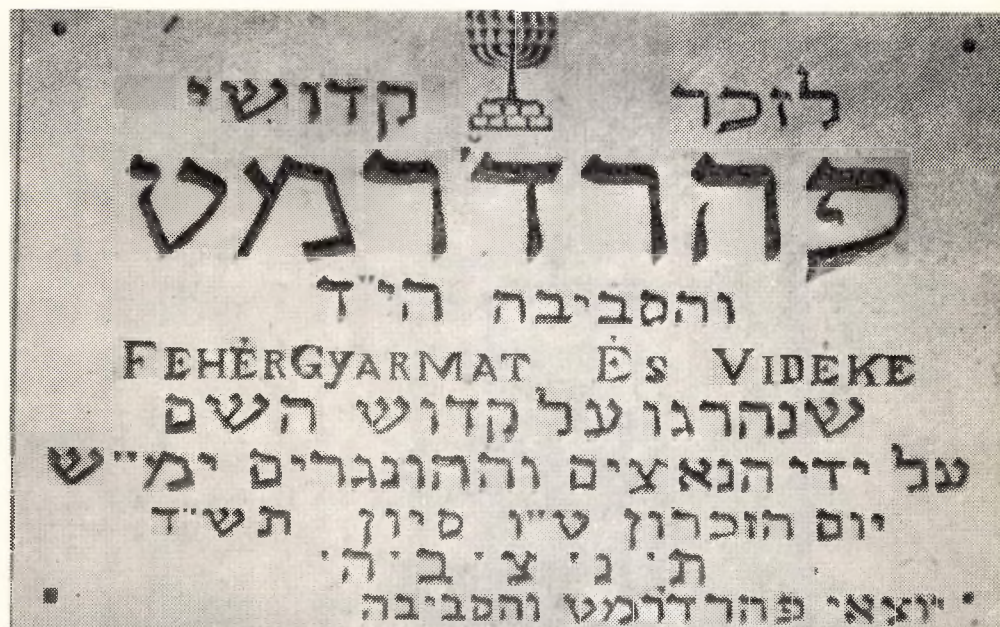
Farkas család a vasut mellett

Farkas József és neje

" Ilona

Frank Jenő és neje

" Magda

לוח הזכרון על הרציון בירושלים

sülést szerzett. Látom rajta, hogy kérni akar valamit tőlem, aminek nehéz a megfogalmazása. Kissé szégyellem leírni, mi volt ez a kérés...

Azt kérte tőlem, az egyszeri zsidó embertől, hogy én áldjam meg az ő derék legidősebb szabre fiát, bármicvéja előtt....

Ezzel az áldással fordulok Felétek is, drága jó tanítványaim:

Órködjön Felettetek és irányítson Benneteket vallásos Szüleitek imádságos szelleme.

Azoké, akik iránti kegyelet és tisztelet adott buzditást e könyv kiadásához.

Teljesüljön felejthetetlen Apátok, Anyátok áldása, akik akkor engedték el kezeiteket, amikor a legnagyobb szükségetek lett volna irányításukra.

A régi ragaszkodással köszönt Benneteket hűséges tanítótok

Blasz Jenő.

Bné Brák, Av. hó.

Nem egyszer, mint most pld. egy Sydneyből jött levélből olvasom (Mandi Joli és Évitől), kérnek a tanítványaim, hogy adjak magamról életjelt. Így hát ma - gamról is írok Nektek.

H.I. itt is tanító vagyok, még pedig a legmagasabb foku állami tanítói fizetéssel. Kártérítést nem kaptam a németektől, de annál szebbet a Mindenhatótól. Keresve sem találhattam volna jobb feleséget, mint a nagyecsed-i Berger Irént, akit többen közületek ismeretek Auschwitzból, Bergen-Belsenből. Két sikerült gyermekeinkből a 18 éves Cipora (Vera) most iratkozott a Bar-Ilan egyetem pszichologia és irodalom szakára. A 14 éves Sosanna pedig a gymnasium 9-ik osztályába. -

Nem folytatom. A modern tanítónak egyik ismertetőjele, hogy a tanítvány legyen megszólaltatva. De vajon melyiknek a képét jelenítsen itt meg? - Igen már tudom. Nem a legtehetségesebbet, hanem az átlagosat: a kis Weinberger Laciét, az ujságárus fiát.

Jaj, hogy nehezen küszködő Szülei nem láthatják őt kibontakozásában. Ő volt az első a hűséges tanítványok közül, aki Erzsí hugával együtt ránknyitotta az ajtót a kezdet nehéz napjaiban a machane jiszraéli maabarában. Nini, most itt van nálam kisfiával.

Nézem, nézem és gondolataim elkalandoznak a Don kanyarnál Ukrajnában elpusztult 50,000 derék ifjainkra, akik nem vihették fel az őrnagyi rangig mint Laci. "Munkaszolgálatos" volt az utolsó rangfokozatuk. Mi lenne most, ha ők is itt lehetnének a 6 millióval? - Ellen-ségeink meg sem mernének mukkanni.

Laci, aki maga is parancsnok, tudja mi a parancs teljesítése és így megérti, hogy sajnos nem utazhatom el fia bármicvájára, mert iskolai beosztásom ezt nem engedi. Nagy embernek látom most a kis Laci (legidősebb szabre fia mellett), aki a felszabadító háboruban sebe-

LEVÉL A VILÁGBA SZÉLEDT TANITVÁNYAIMHOZ.

Drága gyermekeim!

Azt tudom mit fogok írni, csak azt nem, hogyan kezdjem. Kénytelen vagyok most az egyszer a néha - néha Nálatok is szokásos segítségét igénybe venni: megnézni, hogy más mit ír, de csak addig, míg belejövök.

Hát hogy mint vagytok otthonaitokban k. gyermekeim? Gondoltok-e úgy néha-néha rám? Mondjátok -e az est óráinál, amikor beszélgetéstek meghitt és vidám, hát a mi Blaszc Jenő tanítónk most mit csinál? És máskülönbén hogy megy dolgotok? Tudom, sokat kell fáradoznotok. Örök törődés napotok, éjjetek, csak hogy ... Na itt már belejöttem, a többit már írom magamtól.

Rohanás a mi életünk folyamata. Észre sem vesszük, hogy ebbe a rohamba belevegyül, bánatunk, egész egyéniségünk. De megállítja kis időre a rohamot ez a könyv: a visszaemlékezés. Vannak köztetek olyanok is, akiket nem tud megállítani, mert futni kell a business után. Ünnepnapi pihenőjén simogassátok meg gyengéden őket és az emlékezés szárnyán mondjátok nekik:

"Ha elfáradsz a világban
Gyere haza megpihenni
Az öreg fák árnyékában
Szép időkre emlékezni."

Én is gyengéden simogatom a mostani tanítványaimat, akikre nem kevésbé vagyok büszke, mint Reátok. Hiszen nagy részük ma már a határon áll fegyverrel a kezben, ha I. ments valakinek közületek szaladni kellene legyen egy országunk, amely minden zsidót befogad. Már egy hősi halottam is van Közöttük, Bukhara Meir tize - des z.l., 17 éves korában vonult be önkéntesen.

Mindenható I-ten, könyörületeség és irgalom ura! Nézz le az első szentély romjaiból felszálló füstoszlopon keresztül a most épült második családi szentélyre.

Te legnagyobb kertész, aki annyira megnyirbáltad a nagytörzsű fákat, engedd meg, hogy a megmaradt hajtásszárba új élet szökkenjen és majdan két szép csemétében gyönyörködhessek, mint a menyország kertjében játszadozó Frimetli és Frajenka voltak.

Áraszd áldásodat sokat szenvedett fiaidra, megalázott leányaidra. Engedd, hogy aki fáradt, pihenessen és béke várja otthon a munkás kezét.

Óh! Segítsd ezt a nemeslelkű éret chájilt, derék feleséget, hogy a többi megalázott légertestvéreivel egyetemben új bölcsődalt énekelhessenek. Én pedig hadd ülhessek megint a kis ágy szélére és mesélhessek újból:

Egyszer volt, hol nem volt...

Nagyecsed, 1946 márciusában, abban az időszakban, amikor széles vármegyéken keresztül egyetlenegy élő zsidó gyermek sem volt látható.

X.

N A G Y E C S E D

Az iskola nyújtotta itt a lelki, lakásom pedig a testi pihenőt. Amig csak egy novemberi éjszaka valami változást nem hozott. Ekkor érkezett haza házigazdám megmaradt huga a bergen belseni táborból. Amikor nehéz hátizsákját lesegítettem és gyengéd szeretettel köszöntöttem, úgy éreztem, mintha ebben a viharedzett zsidó lányban a saját testvéremet látnám. Mindkettőnknek jól esett, hogy van kivel szót váltani. Most már a lakás is többet nyújtott. Tudtam, ha hazamegyek az iskolából, valaki vár szép szóval, figyelmességgel.

Mikor a barátnők kezdtek tervezgetni, a bergen-belsenii vendég is kezdett pakkolni. Vissza Németországba, onnan könnyen lehet eljutni Erecbe.

Amikor már meg volt telve a hátizsákja, odament hozzá egyik leghivebb lágertársnője, magához szorította a kis vándort és beszélt neki nagyon sokáig. Utána hozzám jött és ugyanazt mondta nekem is. Nézze tanító ur, maga is egyedül van, Irénke is. Maguk nagyon összeillenek egymáshoz. A 16 év korkülönbség nem fog számítani.

Másnap, mikor hazajöttem az iskolából, megkértem Irénke kezét, amibe bele van tetoválva a szenvedés száma. Nekem pedig olyan élettárs kell, aki nagyon sokat szenvedett. Ilyent akarok minden maradék erőmmel boldoggá tenni ha, sajnos, másodszor kell nősülnöm. Csak annyit ígértünk egymásnak, hogy én olyan férj akarok lenni, mint voltam. Ő pedig olyan feleség óhajt lenni, mint drága Jolánkám volt.

Zrinyiász írója műve bekezdésénél fordult I-ten segítségéhez. Én most a befejezésnél.

IX.

F E H É R G Y A R M A T

Közben szállt hír szájról - szájra, hogy hazajöttem. Az idősebb korosztályból senki sem jött haza. Az eddig hazaérkezők nagyjából voltak tanítványaim, akik féltő szeretettel és örömmel köszöntöttek. A szeretet, amit tőlük kaptam, több volt, mint a hála. De talán a szerep is megváltozott. Most én voltam a gyerek. Amikor egy nagy teknő melegvizben megfürdettek, olyan voltam, mint egy hadvezér, aki körül a közkatonák sűrögnek. A jó fürdőben gondolataim elkalandoztak egész Grieselsteinig, ahol annyira viaskodtam az életért, hogy családomat megláthassam. Hogyan is mondta rólam egy este akkor a 21 éves Adler bajtárs? Kiváncsi vagyok azokra a szerencsétlenekre, akiknek ez a hülye volt a tanítójuk!

Kiváncsi vagy? Hát bemutatom.

Ez a fiatalember itt, aki a finom párolgó levest hozza a szomszédból, valódi porcellán tányérban ez Berger Sándor, aki a fürdővizet hordja Szabó Kálmán. Ez pedig, aki a tiszta alsóruhát hozza: Gerendás Béla és Weisz Majsi, aki pedig a sétatatot hozza a mankó helyébe, Weisz Emilnek hívják.

táltam néhány miskolci nevet, hivatkozva Rossmann Ervin életben maradt miskolci bajtársamra, akivel később együtt temettem a flektifuszosokat.

VIII.

GRIESELSTEIN - JEMESDORF

Irtózatos erőfeszítéssel, rothadt lábujjakkal, vonultam ki a munkahelyre tankcsapda és betonerődít - mény építéshez. Irigyeltem körülöttem a kutyát és minden négylábon járó. Nehéz fejemet huzta a láz és magam is négykézlábjárásra kíváncsoztam. Amikor már minden erőm elfogyott, valami rettenetes kép jelent meg képzeletemben: "Várunk haza apuka, mi is éhesek és rongyosak vagyunk". - és ez erőt adott. Egy zivataros hajnalon elhatároztam nem megy tovább és mégis jobb lesz, ha a körletben temetnek el, ott még egy kádist is mondanak majd utánam otthon maradok a betegekkel!...

Amikor a szoba levegőjébe belehasított az ébresztőt jelző fütty, ismét gyermekeim könyörgő képe jelent meg szemeim előtt. Minden erőmet összeszedve ki - támolyogtam a kivonulók sorába. Féleurópából összecsdített népek szolgálták itt a német fáraót, úgyhogy a munkaköröm nem is volt ellenőrizhető. Különös szerencse, hogy nem volt a közelben német, amikor összeestem és két bajtársam bedugott egy üzemen kívüli téglakemencébe. Kukoricaszárral és rongyokkal kibélelt fekvőhely volt itt, jó rejtkehelye lehetett valakinek, ahol most az egész napot végigaludhattam. A jótékony mély álom mintha csak kipusztította volna belőlem a betegséget. Amikor kábultságomból felocsudtam, ámulva tapogattam magamat. Arra gondoltam, milyen jó életem volt nekem csecsemőkoromban, amikor nem volt semmi gondom a tisztá pelenkára.

A körletbe térve borzasztó hír fogadott: S.S. katonák összeszedték a betegeket és elvitték őket örök pihenőre. A lakóság szerint a közeli határban van a tömegsírjuk. A miskolci Chevra Kadisánál Rabbi Slomo Paszternáknál (ma Bne Brakban lakik) jegyzőkönyvbe dik-

VII.

S O P R O N

Feledés a gondviselés egyik legnagyobb áldása. Ami soproni elindulásunknál történt, erről már nem tudnék beszámolni. Magas lázam miatt a szállításképtelenek listájára kerültem. Állítólag azt hajtogattam lázálmomban, hogy nem maradok el, megyek Németországba, ahol hamarabb találkozhatom a családommal.

A vonatnál állítólag névsorolvasás volt. Ceisler és Diamant miskolci bajtársaim szavahihető emberek, így el kell hinnem, amiről nem tudtam, hogy egy főhadnagy kegyetlenkedése után vérbefagyva maradtam el a századtól, ahol részvétellel beszéltek a halálomról. Dr. Fischer Miklós (ma kórházi orvos Egerben) különös orvosi csodának tartja életbenmaradásom és elbeszélte, hogy a listára irt betegek közül más nem maradt életben. Arról sem tudok, hogy magamtól vagy más segítségével kerültem egy idegen szállítmányhoz és sejtelnem sem volt, hol fagytak le lábujjaim.

VI.

K O M Á R O M

Amikor javában törtem fejem a szökésen, Kristóf földbirtokos földimmel találkoztam össze, régi katonatársammal. Tőle tudtam meg, hogy az elmenekült gyarmati intelligenciának a Hitler u. 11. sz. alatt van a találkozójuk Wieser gyárosnál, aki ezelőtt valami írnok volt a gyarmati járásbiróságon. Nagy volt a meglepetés, amikor inkognitóban szökve beállítottam karácsony reggelén. A nyilas társaságban élő házigazda fogadása nagyon gyanus volt. Nem volt hozzám oly barátságos, mint valamikor a névnapi estéken. Valami isteni sugallat lehetett, hogy elillantam és uttalan utakon visszatértem a munkahelyemre. Át kellett mennem egy német sebesültszállító vonat mellett. Segítettem egy pár német sebesült hordásában. Utána odavezettettem magam a keretemhez, akinek azt mondtam, hogy a németek elkaptak egy más munkára. Rafi szakaszvezető nagy zavarában megveregette a vállam és nagy büszkesége tellett, amikor ezzel kapcsolatban érvényesíthette 3 szóból álló német szókinsét: Gut dájcs komerád!

Ötször is elmondta.

NOVGOROD - SZEVERSZKIJ

Amikor a lőszer és élelmiszer rakodásánál az unatkozó honvédek belefáradtak a verésbe és a zsidózásba, a főkolompos a tizedes fényképet vett elő. Kis iskolásfiu táskával a hátán. Ki ez az aranyos, jóképű gyerek? kockáztattam meg a kérdést. Az én fiam - mondja büszkén. Hogy hívják? - Ugy mint engem, Veres Károlynak. - Lehet, hogy ezt a gyereket még én taníthatom valamikor, mert civilben tanító vagyok. - Ne beszéljen olyan bolondokat. Hogy egy zsidó? Aztán elmerült a kis I osztályos fia nézésében. (Az 1945-46-os tanévben osztályomban 3 Veres Károly van, kettőnek az apja is Károly).

A nehéz boroshordók kirakása közben maga mellé parancsol a Veres apa, akin észrevettem, hogy sokáig gondolkozik valamin. Nagy tábla csokoládét csusztat a zsebembe. - Hát mit gondol Tanító ur, passzióból verem én magukat? Nézze, ilyen gyereket kellett nekem odahaza hagynom. Hát amikor elfog a honvág, ne csodálja, ha rossz ember vagyok, hiszen úgy mondják, maguk akarták ezt a háborút. Nem mertem tőle tanácsot kérni, hogy én kit üssek, amikor elfog a honvág és gyermekeimre gondolok?!

Sajnos ezután már csak 2 napig tartott ez a szezonmunka, ami most már más keretben folyt. Szokatlan volt a hangnem: Emberek lassabban a melóval. Mint-hogy nem volt szerződésben meghatározva az én pontos munkabeosztásom, így történhetett, hogy a 2 napon át meséltem és vicceket mondtam a tizedesnek és így a "Vakulj magyar, ne láss tót" alapján chaverjaim nem fizettek rá a pihenőre, mert nagyon sok szajréhoz jutottak hozzá a rakodásnál.

IV.

P I R O C S I N

A közmondás szerint a jóllakott nem hisz az éhesnek; ez variálódott nálunk. Fantasztikus dolgokat beszéltünk arról, hogy mit tudnánk megenni, ha volna. K.S. (ma Petach Tikván lakik) itt próbára tett bennünket. Már lefekvésre készültünk, amikor elmondta, hogy a kolhoz végén levő kázin vezetőjével csinált egy üzletet. Egy darab szappanért vett meg egy nagy fazék ételt. Futólépésben mentünk a kázinba. Örökéhes szervezetünk nem hitt a holnapi jóllakásban. Habár senki sem kívánt hozzá jóétvágyat, de egy-kettőre kiürült a nagy fazék, amibe volt olyasmi jócskán, amit most ettünk először: macskahús.

A beszéd után megbold. Brachmann Sándor, az egri dalárda kitünősége vezényelte 3 szólamos énekkarral a "Hiszekegyet", ami szintén fokozta a keretlegénység bűnbánó megtérését.

Te mindenható Uristen, hallgasd meg kérésünket, ha egyszerű köntösben, imakönyv nélkül is küldjük Hozzád, hiszen olyan vagy Te mint az Édesanya, aki megérti szenvedő gyermeke kérését ha gagyogva is mondja...

Odahaza, apáink templomaiban most felszáll az égbe az ima: B'ros hasana jikatévun... Megiratik, ki éljen, ki haljon. Kama jaavrun... Gondoljunk ennél az imánál kegyelettel nemrég hősi halált halt 26 bajtár - sunkra és a 107/20 testvérszázadunk halottaira. Imád - kozzunk lelkiüdvükért. A Mindenható adjon erőt a testbe, vigaszt a lélekbe a még mit sem sejtő otthoni család - juknak.

Kama Jiborenu? Hányan szülessenek? Szeretettel gondolunk itt imánkban azokra a csecsemőkre, akik még nem látták és már nem fogják látni az apjukat, és akiknek édesanyjuk új bölcsődalt zeng most. Száll az ének országokon, hegyeken keresztül . Álmatlan éjszakákon fülünkbe cseng a dallam:

Sokkal jobban szeretlek, mint máskor
Csak Terólad álmodom az álmom,
Valahol Oroszországban!...

A beszéd ezzel végződött:

Bus magyarok imádkoznak
Hallod Atyánk, hallod
Se testünkkel, se lelkünkkel
Nem kívántunk harcot.

Itt végigmértem tekintetemmel a keretlegénységet és szinte nekik folytattam:

Megbocsájtunk mindazoknak
Aki reánk törtek,
Csak még egyszer add vissza
A drága magyar földet!

III.

V O R O N Y E S.

Elkövetkezett a nagy nap, amiért különösen a következő bajtársak fáradoztak:

Megbold. Dr. Steiner orvos, Birenbaum Ernő (ma Tel-Aviv), Dr. Wachs Manó (ma haifai közjegyző).

Zsidó istentisztelet 1942.-ben, vasárnap.

A voronyesi nagyszínház zsufolásig tele. Megbold. Freiberg ózdi kántor az előimádkozó. A hazáért szóló ima elmondása előtt vonul be ünnepélyesen Timár törzs - őrmester, vezetésével a keretlegénység. Utána felállok a szinpadra és elmondom a beszédet (a Kanadában lakó Krémer Móricnál a teljes szöveg megvan).

Bajtársak! Ros Hasono van ma. Zsidó ujév! Szerte a nagyvilágban felhangzik most zsidó templomokban az ünnepi zsoltosza, amit ti most elimádkoztok a papirlapról. "Únszane tajkef. ködusasz hajájip." Szörnyű riadó van most odafönn az Ur ítélőszéke előtt... Ünnepi hangulatban szárnyal lelkünk a messze idegenből és felkeresi az otthonmaradottakat, mint a költő mondja:

"Csak odatér lelkem, mikorra elfárad
Mikor másutt rajta a bubaj megárad
Ott nyugtot találhat."

Gondolatban otthon vagyunk. Látjuk, halljuk Szeretteinket. Halljuk a gondterhes zsidó apa szavát, érezzük fáradtkezü Édesanyánk meleg simogatását, meghalljuk a párját hazaváró hitvestárs sóhaját, sejtjük bánatos szemü gyermekeink reszkető ölelését és mibenünk kéréskező munkaszolgálatosokból felzokog a fohász:

máig sem tudom miért, semmit nem vettek el tőlem.

Nagyon elszégyeltem magam, hogy Reb Lipe
szomszédom 6 pofont kapott, én csak kettőt.

II.

K I E V

Már esteledni kezdett, mikor orkánszerű lárma hallatszott a mozdony irányából. Szerelvényt fogj! Semmi sem maradhat a vagonban a szalmán kívül! Az összes holmival szakaszonként vonalban sorakozó tetves, rothadt bűdös zsidók! Az I. szakasz irányából hallatszottak a bátor szavak. Én a IV. szakaszban voltam. Amikor a mellettem álló Reb Lipe Groszmann, putnoki (ma petach-tikvai) rabbi a várakozási időt kihasználva imádkozott, eszembe jutott, hogy most van Schwuesz I. estéje.

Valahol messze szépen megterített asztalnál bánatos zsidó asszony arcát kezeibe rejtve imádkozhatik most a gyertyalángok mellett. A kisebbik a csendet megtörve odasughatja: Veruka, hányat kell még aludni, míg apuka hazajön?

A harci zaj egyre közeleg. Már hallom a káromkodást és kíséző zenéjét: csattanásokat, nyöszörgéseket. Nini, már közélről látom. Igen, ők azok.... a tábori csendőrök...

Nagy halmokban szaporodik a zsákmány. Pokrócszámra gyűlik a sok konzerv, bicska, öngyújtó, óra, gyűrű, stb. Hadnagyig bezárólag minden rang képviselve van. Nekem egy szakaszvezető jutott. - Mi volt a foglalkozásod? - Tanító, feleltem. Aztán ugye arra tanítottad otthon a gyerekeket, hogy kommunisták legyenek és csalják meg a magyart?! - Nem. - Hát mire? - Szakaszvezető ur aláztosan jelentem, van itt errefelé egy régi tanítványom. Az is tábori csendőr és szakaszvezető. Juhász Balázs a neve. Menjen hozzá, ő majd megmondja, mire tanítottam. - Fehérgyarmati gyerekek? suttojja. - Igen!

2 pofonnal letudtam a kievi bemutatkozást és

R É S Z L E T E K

az

"EZ PEDIG AZ ÉN HARCOM"

c. élményregényemből.

E L Ő S Z Ó .

Nem emelhetek sirkövet Szüleimnek, Feleségemnek; e könyvben állítok Nekik emléket. Nem teljesíthetem ígéretemet Gyermekeimnek, hogy sokat mesélek, ha hazakerülök, csak e könyvön keresztül tárhatom fel mondanivalóimat. Az elpusztult Bajtársaimnak kijáró kegyeleten kívül még egy tartozást akarok leróni élményeim megírásával. Olyan helyeken láttam Hitler "Harcom" című könyvét, ahol nem is feltételeztem. Tehetetlen voltam ellenérveléssel. Most azonban, amikor már szólhatok, ezt válaszolom: "Ez pedig az én harcom".

Ime naplószerű, poézis nélküli vázlatok egy egyszerű zsidó munkaszolgálatos életéről 1942-46-ig.

I.

Amikor 1942 május elején megkaptam a Sas behívót, éreztem, hogy ez különbség, mint az eddigiek voltak. Balsejtelmű áramlattal volt tele a levegő. Az iskola-teremben elfojtott, majd hangos zokogás tört fel, amikor kihirdettem, hogy a bevonulás miatt, holnap lesz az évrőlelő vízsga. A vakáció öröme eltörpült a bánatban. Sokan voltak a tanulók között olyanok, akiknek hozzátartozói ilyen behívókkal már elkerültek az ismeretlen messzeségbe és hosszú idő óta még nem jött életjel felőlük.

Virágcsokros iskoláslányokkal volt tele a fehérgyarmati állomás, amikor feleségemtől elbucsuzva elrobogott velem a vonat Putnok felé.

Halálangyal vén bitang
Fenn az égben várnak.
Világ ura megint
És jól nyakon legyinti. Chad gadja, chad gadja.

Zengje fü, fa és virág :
Égben van az igazság

C h a d g a d j a , c h a d g a d j a !

De ~~ám~~ csodák csodája
Mindjárt szerteázik
Záporosó vonul át
Megtelik a vizeskád. Chad gadja, chad gadja

Megszűnt a baj, valahány
Jelzi a szép szivárvány. Chad gadja, chad gadja.

Bimbó ökör vánszorog
Majd felfordul szomjan
Egy vályu víz nem nagyon sok
Meg is issza nyomban
Végig nyalja a száját
Elbőgi a nótáját: Chad gadja, chad gadja.

Uram minő boldogság!
Hisz ökörnek áll a világ, Chad gadja, chad gadja.

Ökörélet szép élet
Annak is van vége,
Tulhizott és megérett
Késre és tőkére.
A gazdája nagyot nyelt
Egy csomó pénzt bezsebelt, Chad gadja, chad g.

A közönség jót evett
Mészáros ráfizetett. Chad gadja, chad gadja.

Mészáros még javában
Ökörhusát méri
Halálangyal betoppan
Tettét számonkéri.
Ökör néked nem vétett
Életért adj életet! Chad gadja, chad gadja.

Uramangyal bocsáss meg
Husevők az emberek. Chad gadja, chad gadja.

Megszólal egy égi hang
Vége a nótának

Ősapánk jó vétele
Óh szegény kis pára
Gonosz macska megleste
És azután megette: Chad gadja, chad gadja.

Macska vigan dorombol
De ezért majd meglakol, Chad gadja, chad gadja.

Bodrinak sem kellett más
Jó ürügy ez végül
Rajta hát orvtámadás
Hadiüzenet nélkül
Nagy a kutya haragja
Macskát vérig harapja, Chad gadja, chad gadja.
Jól végzett munka után
Bodri meglóg szaporán, Chad gadja, chad gadja.

Nagysietve jön a bot
Megbüntetni ottan
Bosszúból ki harapott
Hadd lakoljon mostan
Bodri vonit nagyokat
* Népbíróság, irgalmat! Chad gadja, chad gadja.
Parancsot teljesítettem
Egyéb rosszat nem tettem. Chad gadja, chad gadja

Szélviharban rémes tűz
Füti át a légtűt
Pokoli hangversenyt űz
Valamennyi vészktűt
Egyszerre - megáll a szél
Halljátok - csodát beszél: Chad gadja, chad gadja.

Nem égett el semmi ott
Csak a verekedő bot. Chad gadja, chad gadja.

Égő botnak szikrája
Pattogva cikázik

* 1946-os változatban.

A D A L S Z Á R N Y Á N

Volt idő, amikor iskolánk tele volt a nem zsidó iskolák tanulóival, akik a mesedélutánra jöttek. Egy ilyen alkalommal tanítottam be harmoniumunk szép zenei aláfestésével egy bölcsődalt, amely még ma is elterjedt azóta és felhangzik a Felvégtől az Alvégig kisgyermek elaltatásánál:

"Aludj baba aludjál, feljött már a csillag
Csengetyüs kis fehérbárány hazafelé ballag
Fészkére száll az erdőben a dalos madárka
Doromboló cicánk is felült a padkára."

Csupán biztatásul emlitem ezt meg, mert nem szabad, hogy a mi kedves zsidó dalaink feledésbe menjenek ugyanakkor. Ezért írom le a legszebb dalunkat az örök-
érvényű Chad-gadját, amit abban a "Szédereste" c. ifjúsági szindarabban énekeltünk, aminek kb. 30 évvel ezelőtt Klein Leibi, mai nevén Askalon Juda volt a főszereplője. 3 nemzedék sóhaja szólal meg e dalban. Szövegét irta Blasiz Jenő, zenéjét szerezte megbold. Édesapám Reb S'muel Blasiz. Fordítását, illetve ivrit versbe való átültetését lányom Cipora-Vera Blasiz végezte. Most tehát szóljon a dal szaporán!

"Szóljon a dal szaporán
Félre minden bánat
Mesét mond a haggadám
Szép mesét, vidámat
Szóljon hát az ősi dal,
Az az örök fiatal: Chad gadja, chad gadja.

Hadd vigadjon a lélek
Ha felhangzik az ének, Chad gadja, chad gadja.

Tarka piciny gödölye
Két forint az ára

takozó hang sem hangzott el.

Természetes, hogy a mi teljes szabadsághoz szokott hősünk másképp reagált a gettó borzalmaira, mint mi a többiek és megérlelődött benne a szökés gondolata, amihez bátoritást nyújtott a remény, hogy a falubeli lekötelezettjei annál is inkább igyekeznek elbujtatni, hogy így a vihar elmúltával egy jó pont megszerzésével dicsekedhessenek.

A szökés első része sikerült. Visszatért a falujába és ott beásta magát a Szamos partján egy bunkerbe. Amikor a közelben elhaladó mészáros megpillantotta a kiszűrődő fényt, sietett hazafias kötelességének eleget tenni és csendőrkézzre adni egykori zsidó barátját. A vonatra tették a többi közé. A robogó vonatból kiugorva igyekezett eltűnni üldözői elől, de ez sem sikerült. Nagyon meglepődtünk, amikor áprilisban a melki lágerben kellett viszontlátnunk a biztonságban gondolt rokonunkat. A szökés megpróbáltatásai és az elviselhetetlen lágerélet 6 nappal a felszabadulás előtt oltotta ki nemes életét. Legyen emléke áldott!

Drága, szabadságban felnevelkedő gyermekeink, akik a megpróbáltatásokon átesett Szüleitek elbeszéléseiből ismeritek e sötét korszakot, amikor még nem volt egy szabad zsidó ország nyitott kapuival;- legyen ezen elbeszélésem felelet azon kérdésekre: Miért hagytuk magunkat ellenállás nélkül a vágóhidra hajtani. Még egy nagyon fontos fényt szeretnék megemlíteni: Katonaviselt, fegyverforgató férfaink már a gettót jóval megelőzve Ukrajna ismeretlenségeibe lettek elhajszolva.

Boldog volnék, ha e dokumentum cikkemmel szolgálatot tennék nemcsak szabre gyermekeink táborában, hanem a világba szétszórta maradék testvéreink körében is, akiket a Fehérgyarmat környéki zsidóság nevében is szeretettel köszöntök.

Sara Kreismann, Bné-Brak

SZÖKÉS A MÁTÉSZALKAI GETTÓBÓL.

Kreisman Szara BNE-Brak (Tunyog)

Örvendek, hogy az utókor számára irt emlék-könyvünkben módomban van feleletet adni a következő kérdésre: Miért nem volt bátorságunk megszökni abból a hirhedt mátészalkai gettóból, ahova nemcsak a környékről lettünk összeterelve, hanem az orosz előrenyomulás következtében a távoli Kőrösmező, Bustaháza stb. községekből is a zsidók ezrei ide lettek bepréselve.

Mielőtt szemléletes feleletet adnék, egy kérdéssel óhajtok válaszolni a kérdésre:- Szökni. Hova? Kihez? A lengyel szökevény találhatott menedéket a lengyelnél, az orosz az orosznál. De a zsidó?... Nem egy birálatot és szemrehányást hallottunk, hogy nem volt ellenállás és nem próbáltunk szökni.

Én 2 embernek a szökéséről tudok. Az egyiknek a kálváriáját szeretném röviden leírni a másiknak a sorsa ismeretlen előttem.

A szökés hőse közeli rokonom megbold. Kreismann Rimus. Atléta termetű, szimpatikus, jómódu ember, akit konszolidált nyugodt helyzetéből hajtotta a honvágy a távoli Amerikából a gyermekkori emlékektől csalogatva egész Matolcsig az 1944-et megelőző időkben. Az ő test-lelkét nem gyötörték zsidó törvények és olyan meg-szorítások, amik bennünket fokról-fokra úgy megaláztak. Sok pénzt hozott a falujába és így különös élvezettel tapasztalta a régi "jóbarátok" vállveregetését. Szinte biztosra vette hogy baj esetén az ő szeretett faluja apraja-nagyja mellé állna és a családját, ill. rokonságát sem hagyná cserben.- Matolcsi szólásmód szerint szegény sem köpni, sem nyelni nem tudott, amikor ő is a gettóban találta magát. A régi barátok közül egy til-

NEHÉZ VÁLASZTÁS ELŐTT

Eldicsekedhetnék azzal, hogy én a kiválasztottak közé tartoztam. Ennek jelét láttam ugyanis, amikor egyénileg is foglalkoztak velem és pedig behívtak egy kis eszmecserére a pesti fogházba.

Fogalmam sem volt, miért hívtak? Senki sem szólt hozzám. Sokáig vártam, míg végre egy hatalmas termetű férfi jött hozzám. A, itt vagy? Hát hiszen téged várlak én! - A pofonok, ütlegetések tömegétől elkábultam. Egy hónapig tartottak a börtönben megbold. Chajim Mayer Farkas berátommal és Lebovits Jekoval, akit a pesti "Berlin" szállodából hoztak be. Amikor apám sok pénzzel elintézte a kiszabadulásomat, megértettem, hogy a pénzre volt szükség.

Elkövetkezett azonban az idő, amikor már nem használt a pénz. A gettózás kihirdetésével egyidőben megjelent egy nagy plakát, az én korosztályomnak, hogy azonnal jelentkezünk munkaszolgálatra. Itt nagyon nehéz volt a választás. Hogyan tudunk mi, egyszerű zsidók ily esetben találékonyak lenni, amikor a nagyintelligenciájú Dr. Sternberg a goj társadalom kimagasló alakja sem tudott magának tanácsot adni és a behívás napján öngyilkos lett. Igaz viszont, hogy nála hiányzott, ami nekünk megvolt: a bitochen. Mégis nagyon nehéz volt a választás a 2 rossz között: munkaszolgálat vagy deportálás. Természetesen mi a szülőkkel akartunk menni, akik különös előérzéssel elleneztek ezt.

Sok töprengés után taxit fogadtunk, beutaztunk Szatmárra, kérdésünkkel a Bikszádi Rebbehez. Hosszu sirás után az ágyban fekvő beteg rabbi ezt felelte: Nem csak, hogy fel vagytok mentve ez esetben a szülői tisztelet micvája alól, de parancsolom nektek, hogy a munkás századba menjetek.- A 6 utasból mindnyájan életben maradtunk.

Bné Brak

GERENDÁS DOV

Mi kevés életbenmaradtak javarészből igyekeztünk otthagyni szülőföldünket, ahol csak üldözöttek voltunk. Inkább törekedtünk igaz otthont teremteni, hogy gyermekeink büszkén, emelt fővel saját hazájukban éljenek!

E szomorú, felejthetetlen emlékeket az én Drága Tanítóm jóvoltából örökíthetjük meg, aki ma sem szünt meg tovább nevelni régi tanítványait és azok gyerekeit és akinek mindnyájunk nevében tisztaszívűl kívánok hosszú életet és boldogságot családjá és tanítványai körében.

LEA SZADE (Grünfeld)

25.7.65

Saar Jasuv

szerint sétálhattunk. De komoly percekben arról beszélgettünk, hogy vajjon a "muszos" férfiak ki merre jár most? Köztük a mi drága Blaszc Jenő tanítónk aki e falak között oly sok éven át igyekezett bennünket nevelni. Kárpótlásul a család velünk volt! A mi drága halkszavu Tanító nénink két gyermekével Verukával és Ferikével.

De mivel oly sürgős volt zsidótalanítani a mi kis vallásos fészünköt, egy-kettőre elvittek minket is a gettóba. A gyerekek és öregek szekerekben, mi akik birtuk, részben gyalogoltunk.

A zsidó temető mellé érve sirva bucsuzkodtunk és talán némelyikünk irigykedve, kedves halottainktól.

Beérkeztünk a hatalmas deszkafallal körülkerített Mátészalkai gettóba, és ezzel elkezdődött az igazi veszszőfuttatásunk, a harc az életért, mert semmi más nem volt fontosabb ennél.

Hat hét telt el, hogy hol éjjel zavartak fel bennünket egy kis kihallgatásra, hol nappal vertek véresre valakit, minden ok nélkül. Mig végül sor került a harmadik transzport bevagonyozására, amibe családommal együtt magam is benne voltam. Elcsigázva a sok kutatástól, faggatástól, végre elértük a vagonokat és a fölszálláshoz finom kezű csendőrök puskatussal segítettek.

Az ut a vagonban ... fölösleges volna írnom azokat a sóhajokat és jajokat ugysem lehet írásba foglalni!

Az auschwitzi megérkezés sem ujság a világ előtt. Igyekeztünk minnél többen együtt maradni, azt hittük, ez sikerülni is fog. De a végén oly kevesen maradtunk, mire 1945-ben befejeződött életünk e szakasza, szomoruan számoltuk össze azt a kevés százalékot, akik túléltek a nagy világégést.

Alig hallhatóan kérdeztem, hogy vajjon milyen munkát biznak a csecsemőkre és aggokra? Folytatódott az összeírás. Itt egy zsebóra, születésnapomra kapott gyűrű, lánc, Anyám jeggyűrűje, Nagymamától származó apró ékszerek és apám legnagyobb büszkesége: a Thach sorozat. De ez csak az Ő szemében volt érték mert az őrmester "ur" gunyosan jelentette ki: ezt a szemetet akarja maga beiratni?

Utolsó napunkat töltöttük a lakásban, már készen várt bennünket szerény kis podgyásznak, mikor életem legszomorubb perceit éltem át. A fiatalok természete, hogy semmi miatt nem tudnak igazán buslakodni, igyekeznek alkalmazkodni még a rosszhoz is, de mikor Apám-akinek borotva soha nem érte az arcát, nyugtalanul kezdte mondani Anyámnak, hogy: "Blüme drágám, nem szeretném, ha a csendőrök keze érne a szakállamhoz"- akkor ijedten figyeltem fel, hogy most mi lesz?

Anyám, az ő végtelen nagy türelmével csöndes idézetekkel a "Cene René"-ből végre meggyőzte Őt... Egy kézmosás, ájtatos rövid ima után az általam oda-készített székre ülve, kezébe fogott egy hatalmas foliánst, amelynek nyitott lapjai közé helyezte el a szakáll fürtöket, amihez csak Anyám vallásos zsidó keze ért... Szerettem volna valami vigasztalót mondani, de mikor ránéztem, Apám sirt... Nem volt mit mondjak, csak vele sirtam én is...

Mikor ezen is túl voltunk, szinte türelmetlenül vártuk, hogy jöjjenek már értünk is. Ennek is eljött az ideje. Csendőri fedezettel kísérték bennünket a csak néhány házzal odébb levő zsidó iskolába. Mintha csak lakást változtattunk volna, hisz újra együtt voltunk, sok jó ismerőssel, iskolatárssal, ami új erőt adott nekünk. Nevetgáltunk azon, hogy újra iskolások lettünk még hozzá bentlakással. Hogy az óra kezdetét nem jelzik csengővel, ezzel szemben szabadon járhatunk egyik teremből a másikba, sőt az irodába is kényünk-kedvünk

megengedte, hogy a gyönyörtől berendezett és minden jóval ellátott lakásból - váltás fehérműt és kevés élelmet vihettek magukkal. Igen ám! de a mi drága Szüleink ה"י"י akik egész életüket a jidiskeitnek szentelték, akik gyerekeiket I-ten félelemre és szolid áhitatra nevelték, inkább üres tarisznyával indultak a nagy utra, mintsem peszach lévén kenyeret süssenek.

De mégis volt kenyér! A város másik feléről még nem szedtek össze bennünket, ebben a részben laktam én is.

Peszach utolsó napjára volt kitűzve a nagytemplom kiürítése és az első csoport gettóba szállítása. Megengedték, hogy mi, akik még addig saját ágyunkban aludhattunk, vihettünk a Fő utcán elvonulóknak némi ennivalót. Egyetlen zsidó pékünk, Weltmann Zsiga, a Farkas Simon udvarában működésbe lépett és abba sem hagyta a sütést míg erre rá nem kényszerítették. - És amikor jött a hosszú sor, főleg mi, akkori fiatalok szaladtunk szekértől szekérhez és osztottuk a "mannát" amit sirva örömmel fogadtak el a mi drága szeretteink. Gyorsan kellett dolgozniuk, mert a csendőrség nem igen volt türelmes emberekből összeállítva. A nagy futkosás egy két biztató szó és azon vettük észre, hogy hirtelen csönd lett. E l m e n t e k !

Mély lélegzetet vettünk és igyekeztünk minél előbb baj nélkül "lakásunkhoz" érni, bár tudtuk, hogy ez már nem a miénk. Nem is sirtunk. Miért is sirtunk volna! Vártuk mi is sorsunk beteljesedését. Biztos nagyot vétkeztünk az Ur ellen és most bünhődnünk kell! Ezek és hasonló beszélgetések folytak le a szüleim között, de nem sokáig, mert ránk is sor került. Hivatalos emberek jöttek szerény kis otthonunkba és értékeinket irták össze. Egyik hivatalnok - régi ismerősünk megszólalt vigasztalva: Weisz néni, ne féljenek, mindent visszakapnak, úgy ahogy mi most összeirjuk. Ez a törvény! Csak munkára viszik magukat! Semmi bajuk nem lesz!

NEMZEDEKRŐL NEMZEDEKRE

Volt tanítvánvok tanulmányos leírásai az utókornak.

LEA SZADE

Saar Jasuv - Felső
Galil

I G Y T Ö R T É N T . . .

1944 április. Gyönyörű tavaszi napok és félelmetesebbek mint a roshasana-i sófárfuvások... Minden zsidó család a mi kis városkánkban csöndesen bezárkózva készül a peszachra... Csöndben zajlik a porolás, nagytakarítás, még a mánistanát is csukott szájjal tanulják a gyerekek. - Talán így átvészeli a rossz időket, ha észrevétlenül maradunk!

Ne énekelj kislányom! - mondja drága Anyám - nem lehet a zsidóknak jó kedvük, amikor oly sok ártatlan áldozatuk van. Ijedten hallgatok el és újra látom gondolatban a plakátokat, amik olyan rettenetes paragrafusokat tartalmaznak, hogy nem akarom megérteni őket. De az egyenruhás pribékek hozzásegítenek a szöveg megértéséhez. Hogy tévedés ne legyen hangosan szavalják: Zsidó nem mehet az utcára sárga csillag nélkül!! Nem is tudtam, hogy a sárga a mi nemzeti színünk. Ők azzá tették, és mivel azt hittük hogy ez minden, sietünk eleget tenni a parancsoknak. Sőt büszkén hordtuk a sárga csillagot. De ez csak a kezdet volt. Elmúlt a széder este, lassan teltek a peszachi ünnepnapok, míg egyszer csak hirül futott, hogy a város egyik feléből a nagytemplomba tömörítik a zsidókat. A város ama részében lakott egy nagynénim és családjával együtt bekerült a nagytemplomba.

A hatóság végtelen jóindulattal, nagy kegyesen

LEVÉL A NAGYVILÁGBA SZÉTSZÓRT GYARMATKÖRNYÉKBELIEKHEZ.

Kedves Zsidó Testvéreim !

Először is szeretettel köszöntelek Benneteket e könyvön keresztül, ami úgy érzem, összekötő kapocs közöttünk. Hálásak vagyunk Blaszczenko Jenő volt fehérgyarmati igazgató tanitónak, aki sikeresen folytatja itt is tanítói nevelői munkáját, amit e könyv megírása és kiadásával is bizonyít. Köszönjük, hogy a jóban - rosszban osztozó vidékieket is belevonta nemes munkájába. Valóban egyek voltunk hitéletben, iparban, kereskedelemben és a vészkorszak nehéz megpróbáltatásai idején. Nagyon felemelő tudat, hogy a Medinat Izraelben megjelenő könyveinkben is együtt legyenek felsorolva az anyahitközség és a hozzátartozó falvak szent Martirjai, már amennyire lehetséges volt a nevek összegyűjtése 21 év után.

E könyv meg fogja erősíteni a visszaemlékezést és feleleveníteni a nevelő értékű epizódokat. Mert hogyan is tudnátok megérteni drága gyermekeink a falvakban, gajok között élő galuti őseitek küzdelmét, végtelen ragaszkodásunkat a valláshoz és azt az óriási alkotóerőt, aminek most saját országunknak oly nagy szüksége van. Az atom korszakában hogyan is tudnátok megérteni, mit jelentett az elhanyagolt magyar ugaron törekvő zsidók kezdeményezése, mint pld. a Semmel Dovid Paskesz autobusjárata, ami megoldotta a posta és személyjáratot környékbeli falvaink között.

Midőn e sorokat írom, lelki szemeim előtt együtt látlak Benneteket Községkerületi gyűléseinken, melynek mint tudjátok, egyik szerény munkatársa voltam. A Mindenható áldjon meg Benneteket k. Családotokkal!

(Szatmárcsekéről)

Semler Sándor Rison Lecion

WINKLER ZOLTÁN VOLT HITK. ELNÖKÜNK S Z Ó Z A T A .

Igaz, jó zsidó szívvvel, testvéri szeretettel köszöntöm mindazon testvéreimet, akik kezükbe veszik ezt a könyvet. Akik az élet zavaros forgatagában megállnak egy pillanatra és kegyelettel megemlékeznek mártirjainkról. Fehérgyarmat és vidékének vesztesége egyetlen vércsepp, de a mi számunkra a legfájdalmasabb, a világtörténelem legnagyobb tragédiájában.

Mint Fehérgyarmat és anyakönyvi kerületének egykori hitközségi elnöke, mit kívánjak annak a maroknyi életbenmaradt földimnek, akiknek többsége itt él Izrael szabad földjén? Azt, hogy éljék le örömben, egészségben hátralévő idejüket és vegyék ki részüket az országépítés nemes munkájából.

S azok a testvéreink, akiket a világ más tájaira sodort a vihar szele, jöjjenek időnként kö-zénk imádkozni azkaránkon, elpusztított Szeretteink lelki nyugalmaért.

És valamennyiünk nevében e sorokban szeretném hálás köszönetemet kifejezni szeretett kedves barátomnak Blaszc Jenő igazgató tanító zsidó testvéremnek kezdeményezéséért és kitartó munkájáért, amely nélkül ezen emlékkönyv fájdalmunk és kegyeletünk tanúsága - sohasem láthatott volna napvilágot.

Haifán, 1965 Áv havában.

Winkler Zoltán.

LEVÉL A NAGYVILÁGBA SZÉTSZÓRT GYARMATIAKHOZ .

Kedves Zsidó Testvéreim!

Mint a legidősebb megmaradt fehérgyarmati köszöntelek Benneteket. Legidősebbnek lenni nem jelent ez esetben különösebbet, hiszen ez gyilkosaink átkos művének tudható be, hogy nincsenek valódi öregeink. Az én kezem, mint ismertek, nem a tollhoz, hanem a munkához szokott, de ezeket a sorokat a szívemmel írom Nektek. Minden kedves névnel külön időztem, amikor Blaszc Jenő barátommal a késő éjszakai órákig átvizsgáltuk azokat a szent neveket, melyek összeállításához segítséget nyújtottak a következő chaverok:

Semler Sándor Rison Lecion, Weiszberger Kirjat Zancz, Marmorné Fekete Lea és Roth Sanyi Petach Tikva, Mayer Ernő Bat Yam és Svéd József Natanja.

Sajnos sokan voltak, akik nem válaszoltak az adat ill. neveket kérő levelekre sem. A kilátás szerint e könyv angol fordításban is meg fog jelenni és ott ki lehet egészíteni a neveket, ha azok pótlólag be lesznek küldve Blaszc Josef chaverunkhoz. Egyelőre azonban az a helyzet, hogy annyira széjjel vagyunk szórva a nagyvilágban, hogy legfeljebb 50 bel- és külföldi cím áll rendelkezésre. Ezért tartsa mindenki kötelességének a közelében lakó földijeinknek felhívni figyelmét e könyvre, amit Blaszc Josef, Bné Brak, Ben Zakaj 54. címen rendelhetnek meg. Nagyon boldog volnék, ha e könyv közelebb hozna bennünket egymáshoz.

Szeretettel köszönt Benneteket kedves
Családjaitokkal

a Braun Miska

bádogos mester.

Jazur, 1965

székfoglaló beszédét Frank Hermanné. -

Az ünnepem Andrást temetőszemélyek, hogy vissza-
je gondolt a temetőnek ami az egyetemen székfoglaló-
ottan, mindig gyászolt székfoglalókat írtak.

1907 augusztus 24-én végül 84-évi 27-án jutottam
el végleges beszédem: írtam egy még később megjelent
dalai a székfoglaló.

"Ottan minden meggyőzővel szék-
Minden ami (24)
A székfoglaló (24)
A székfoglaló (24)

gázhalálba hurcolt testvérét Frank Hermannét. -

Azt üzentem Andrási temetőcsősznek, hogy viselje gondját a temetőnknek ami az egyetlen szentélyünk ottan, mióta gyarmati nagytemplomunkat lerombolták.

1965 augusztus hó végéig 84-ből 23-an jutottunk el végleges hazánkba: Izraelbe egy elég későn megtanult dallal a szívünkben.

"Otthon minden meggyógyul majd

Minden ami fáj

A m I s r a e l C h á j ! "

! י ח ל י ש ר א י ם ץ

felépülésével valóra válik a talmudi jelzés ברכא דתוליי נ"ה

A Talmud Tórában 4 melamed tanítja a fiugyermekeket.

Különösen mint egykori népszámláló biztos sok érdekes példáját hallottam öreg magyaroktól a felekezetközi békének. Ez, mint működésem idején tapasztalhattam, tényleges valóság volt. Egészen addig, amíg a politikai életben meg nem jelent a felhívás a keringőre. Jaj, itt aztán mindjárt bebizonyosodott a fehérgyarmatiaknál használt szólásmód: "Könnyű Katit táncra vinni". Amikor a messze ukrainai ismeretlenségbe, majd a hirhedt mátészalkai gettón keresztül Auschwitzba és a többi haláltáborba hajszoltak bennünket egyetlen zsidó megmentését sem elrejtését nem jegyezte fel az ujkori történelem, Fehérgyarmat és a hozzátartozó 42 község területéről. A vezetésem alatt álló izr.el.népiskola 1943/44 tanévi 127 sokat ígérő tanulója közül egyetlenegy sem tért vissza Auschwitzból. Ott pusztultak mind szeretett tanítónőjünkkel, Jolánka nénivel, aki feleségem volt és gyermekeinkkel.

Felszabadulás után 84 zsidó került vissza a bűnös, hűtlenné vált Fehérgyarmatra. Nagyonbízott akik szerte néztünk és nem leltük akiket kerestünk, nem akartunk új életet kezdeni a romjainkra építve. Magyarországon maradtjainkból jelenleg csak egy zsidó lakik Fehérgyarmaton. (Kitértet nem számítok). A legnagyobb gyarmati centrum ma Brooklynban van élükön szeretve tisztelt utolsó gyarmati rabinkkal Reb Jankele Jungreisszal. A világ minden részébe szóródtak szét gyarmatiak. Kb. 70 azon megmaradtjaink lélekszáma, akik a 84-en kívül a vészkorszak előtti években kerültek el Gyarmatról. A 42 községünk megmaradtjainak száma ismeretlen.

Idősebb turistanő jött hozzám a napokban, rokonok kíséretében. Hallott rólam és mint mondja kötelességének tartotta, hogy felkeressen megkérdezni, mit üzenek Fehérgyarmatra, ahova július 28-án repül keveroveszra. - Az I. világháború utáni áramlattal vándorolt Amerikába, akkor látta utoljára Gyarmaton eltemetett apját és a Gyarmatról

A Szamos és Turmenti ármentesítéssel kedvezőbbé válnak a megélhetési viszonyok, amiket a közeli falvakból bevándorló zsidók egyre javítanak. Érdekes megjegyezni, hogy a korszakalkotó ujitások bevezetésénél mint pld. artezi kutak furása, járdapallózás stb. nem a Károlyi gróf, hanem a Spitz uraság neve szerepel. Egyébként, az egykori térkép szerint, Fejérgyarmat nagy határában a legnagyobb zsidó földbirtok Spitz uradalom I-II-III jelzéssel van feltüntetve. A jóval később megalapított villanytelep és gőzmalom a Frank család birtokában vannak, A visszabályozás után a földművelés, állattenyésztés virágzóvá lesz. Ezt a jólétet fokozza a beözönlő zsidóság kereskedelme és kisipara. Az első világháború után sok zsidó vándorol ki közösségünkől Amerikába, különösen a szegényebbek, de megmarad az erős kapocs az otthonhagyottakkal. Sok itteni vállalkozásnak volt amerikai támogatás a megindítója. Ismert tény, hogy országoshírti nagy piacot teremtett itt a zsidóság amit a 360 km.-re levő Budapestről is(kb. mint Tel-Avivtól Ejlat) sokan látogattak. 42 falu népe járt a fehérgyarmati központba. 1935-ben 830 a zsidó lakóság lélekszáma, ami emelkedőben van 1941-ig. Zsidó lateinerok között található 3 orvos, 5 ügyvéd, közjegyző, járási állatorvos, gyógyszerész stb. A kéményséprő mestertől a gyepmesterig majd minden foglalkozási ágban van zsidó. Zsidó bérlők, termelők teszik itt produktívá az aranyparmén, jonatán, kenéz és az amerikai delizsez almafajták terjedését és szállítását vagon - számra. Ők teremtik meg a házivászon és gypju exportját, a termény és szilvalekvár nagy piacát is, ami áldásos hatással van a környék gazdasági fejlődésére is. A zsidó kultúrélet, jótékony egyesületek, előadások, stb. nagyrészt az 1906-ban nyílt elemi népiskolánkból indult ki, amelynek b.e. Meisner Kálmán volt első igazgatója. A templomban már nem volt férőhely a megszapordott hivek számára. A fábiánházi bethamidras és a "Makhetes"-nek titulált privátimához is telve voltak. Szlichesz első hajnalán a falusi szekerek dübörgésétől volt hangos a templom előtti nagy térség. Amikor a nagyhirű Reb Wolf Güncler z.c./jön Salgótarjánból a Jungreis rabbiszék örökségébe, nagy jesivájával a nagy Bethamidras

EGY KÖZSÉG FÉNYÉBEN, MEGPRÓBÁLTATÁSÁBAN ÉS GYÁSZÁBAN.

Fehérgyarmat szatmármegyei nagyközség, járási székhely 6000 lakóssal. Így volt feltüntetve a lexikonban. A református, izraelita és katolikus népiskolák tanítói egyesült erővel irták meg a község monográfiáját. Annak idején a 30-as években a plébánián kikutatott régi poros írásokból kihámoztam a zsidó vonatkozású adatokat és ekkor nagyon sajátságos múlt tárult elém. Az árviztől, aszálytól és egyéb elemi csapásoktól sújtott község nagyon el volt maradva. Különösen esőzések idején a vendégmarasztaló sárban, szinte el volt zárva a külvilágtól. Ilyenkor csónakon közlekedtek Kisartól a Reszelő korcsmáig. (Az egyszerű parasztember nem tudta megtanulni az idegenhangzású neveket, így lett pld. a Rosenfeld kocsmából, Reszelő kocsmá.)

Történelmi tükre e sivár életnek a csekély számú zsidóság. A XVIII század végén nagyobb zsidó áramlat vándorol Morvaországból kelet felé, melynek egy része Cégénydányádon telepszik meg. A XIX század elején, amikor Cégénydányád falu komoly zsidó centrum, a fehérgyarmati zsidók lélekszáma 17. A Gyarmatra való leszivárgás jele, hogy a legtekintélyesebb vezető embernek, Reb Matesz Danyader testvérének, Reb Simon Ozernek 1848-ban már Gyarmaton születik egy fia, Jehuda Arje, ahogy az a Szöllösre, majd Tel-Avivba került leszármazottnál őrzött okmányokból kivehető.

Reb Jankele Jungreis által rendelkezésemre bocsátott Brooklynban kiadott monumentális műből melynek "שאליו וחשובות מהרש"ה" a címe, (teljes névvel ר' שמואל דוד הלוי Jungreis a nagyhírű gyarmati gaon z.c.l azt vettem ki, hogy majdnem 100 év előtt lett Gyarmat önálló rabbisági kerület, azelőtt 42 községével együtt a csengeri rabbisághoz tartozott és Gyarmaton egy ר' יצחק ישראלי nevű sacmac! irányította a hitéletet.

B E V E Z E T Ó.

Fehérgyarmat és vidéke legutóbbi nagyon gyéren látogatott ázkaráján elhatároztam egy régi terv megvalósítását I. segítségével.

אם לא עכשיו, אמהי ? Át kell adni gyermekeinknek és az utókornak azt a történelmet, aminek nem szabad feledésbe menni. Meg kell szentelnünk azon szeretteink neveit, akik oly korán elengedték kezeinket -

הנאהבים והנעמים בחייהם ובמוותם לא נפרדו

Sokat gondolkodtam fölötte, hogyan lehetne pedagógiai színvonalon megjelenítő, szemléltető erővel átadni oly nevelő értékű epizódokat, amik az emlékezés ködös fátylán keresztül, talán már most is hihetetlennek tűnik néha.

Mikor életre lettem ítélve és hazakerültem a vészkorszak után, fogadalmamnak eleget téve megírtam élményregényemet 1942-1945-ig, 20 évvel ezelőtt nem nyomtathattam ki mint a nagyecsedí állami iskola tanítója. Itt pedig az épülő Hazánkban, Izraelben, oly szükség van a tanítói - nevelői munkámra, hogy az "Ez pedig az én harcom" című élményregényt nem volt módomban kiadni, azt odaadományoztam a Jad Vasém részére.

Amidőn mostani vakációmatekönyvkiadására szenteltem, regényem fehérgyarmati vonatkozású részleteit is felelevenitem benne. A rendelkezésemre álló rövid idő és a nagy befektetés problémája lényegesen korlátozzák a könyv terjedelmét és kivitelezését.

Már most is nehéz feladat a Nevek összegyűjtése. Ennek sikere értékesebb volna a legszebb cikknél is.

Remélni akarom, hogy nem fogja ezt megakadályozni a közönbösség.

TARTALOM JEGYZÉK

I.	Bemvezető	1 -
II.	Égy kis kezdő fejezet, megismerkedés- társaság és egyesület	2 - 3
III.	Braun Wilma levele	4 -
IV.	Winkler Zoltán levele	5 -
V.	Semler Sándor levele	6 -
VI.	Levél történet	7 - 12
VII.	Nehéz választás előtt	13 -
VIII.	Babits a matematikai festőnél	14 - 16
IX.	A fal szalmáján. Csab Gábor	17 - 20
X.	Begyűjtés	21 - 22
XI.	Levelek tanítványaimhoz	23 - 28

TARTALOM JEGYZÉK

I.	Bevezető.	1	-
II.	Egy község fényében, megpróbáltatásában és gyászában	2	- 5
III.	Braun Miksa levele	6	-
IV.	Winkler Zoltán szózata...	7	-
V.	Semler Sándor üzenete	8	-
VI.	Igy történt	9	- 13
VII.	Nehéz választás előtt	14	-
VIII.	Szökés a mátészalkai gettóból	15	- 16
IX.	A dal szárnyán. Chad Gadja	17	- 20
X.	Regényrészletek	21	- 35
XI.	Levél tanítványaimhoz.	36	- 38

A MI RÉGI FENÉGYÁRTUNK.

ÖNEL SZÁR
VOLT FENÉGYÁRTATI IZGAGATÓ TARTÓ

II. RÉSZ : MEGYARUL.

544. ÉV 1967
Meditat Israel 18. évében

A M I R É G I F E H É R G Y A R M A T U N K .

BLASZ JENŐ
VOLT FEHÉRGYARMATI IGAZGATÓ TANÍTÓ

II. RÉSZ : MAGYARUL.

Bné Brák 1965
Medinat Izrael 18. évében

A MI RÈGI FEHÉRGYARMATUNK

BLASZ JENŐ

volt Fehérgyarmati igazgató tanító

II. Rész Magyarul

Bné-Brák 1965
Medinàt Izrael 18. évében